

A Ludovika Akadémia tananyaga

A dualizmus és a két világháború korának általános és gazdasági szakképzést adó formáiban, valamint a katonatiszti szakképzésben bekövetkező jogszabályi változások nyomán kimutatható, hogy a magyar oktatás- és művelődéspolitikai egységben szemlélte a képzésformákat, s a katonai képzést, így a Ludovika Akadémia (1) tananyagát is a rendszer részének tekintette.

Az osztrák-magyar kiegyezés értelmében 1868-tól az önálló magyar oktatás számára biztosított lehetőségek keretein belül került sor a különféle iskolák tanterveinek megalkotására is, s ez a folyamat a két világháború közti időszakban is folytatódott. A létrejött tantervek gyakorlatilag előzmény nélküliek voltak, mert mindaddig az osztrák minta volt az irányadó. A tantervek megalkotását számos tényező segítette elő, s a II. világháborúig ezek a tényezők hol felerősödve, hol hatásukat kevésbé éreztetve jelen voltak a tananyag-kiválasztás és az óratervek kialakítása során (2):

- a neveléstudomány erőteljesebb kibontakozása a tananyagtartalmak, a művelődési anyag bővülését eredményezte;
- az egyes korosztályok számára kialakított tananyagtartalmak szempontrendszerei árnyaltabbak lettek: nemhez, életkorhoz, társadalmi hovatartozáshoz és az iskola funkciójában megtestesülő állami igényhez egyaránt alkalmazkodtak;
- az időnként felmerült tanulóközpontú szemlélet alulmaradt a nemzetközpontú szemlélettel szemben;
- az állam igényei a tantervi struktúrák fokozatos bővülését, a tananyagtartalmak fokozatos változását eredményezték: hol a liberális-differenciáló, hol a központosító-egyesítő irány megerősödését hozva magával.

A változások hasonló vagy éppen azonos paradigmák mentén következtek be mindhárom említett képzésformában. A részben a felső-, részben a középfokú oktatáshoz tartozó katonatisztképzés esetében is inkább a középfokú oktatás szabályozottságához való hasonlóság tapintható ki, hiszen „felsőfokú” időszakában sem rendelkezett a katonatisztképzés olyan fokú autonómiával, amellyel a felsőoktatás általában igen; illetve a HM irányítási szándékához mi sem adhatott jobb mintát, mint a korszak elsőként és a legjobban kidolgozott gimnáziumi tantervei, amelyek így etalonnak számítottak a katonatisztképzésben is.

A változásokat a katonai szakképzés szemszögéből nézve négy csomópont köré csoportosíthatom. Az első csomópont az 1860-as évek vége – az 1870-es évek eleje. Az 1868:XXXVIII. törvény a népoktatásról, az 1872:VIII. törvény (az ipartörvény), valamint az 1872:XVI. törvény a katonai képzésről egyaránt az iskolai keretek megteremtését tette lehetővé. A második csomópont az 1880-as évek elejére tehető, s lényege az oktatás eddigénél nagyobb szabályozottsága, szervezettsége volt. Az 1883:XXX. törvény a középiskolai oktatást, az 1884:XVII. törvény (a 2. ipartörvény) az iparoktatást, az 1883:XXXIV. törvény a katonatiszti képzést szabályozta. A harmadik csomópontot az 1920-as évek elején lehet kitapintani. A társadalmi szerepkörök jegyében történő differenciálódás hozta létre az 1924:XI. (a középiskolai) törvényt, az 1922:XII. (a 3. ipar)törvényt, valamint az 1922:X. törvényt, amely a Trianon utáni katonatisztképzést szabályozta. A negyedik csomópont az 1930-as évekre tehető. A gyakorlatiasság jegyé-

ben történő egységesülés lett az alapelve az 1934:XI. törvénynek, mely az egységes középiskoláról szólt, az 1938:XIII. törvénynek, amely a gazdasági szakképzést a gyakorlatiasság jegyében átfogóan szabályozta, valamint az 1930-as években sorra megszülető HM-rendeleteknek, amelyek a katonai képzést vezérelték. (3)

Bár a szakképzés, benne a katonai szakképzés is része volt az oktatás- és művelődéspolitikának, a hivatalos állami oktatás- és művelődéspolitikai perifériáján helyezkedett el. (4) A két világháború között ráadásul kettős irányítás: a VKM és egy-egy szaktárca alá tartozott a szakképzés – a katonatisztképzés a HM alá. A felemás függőségi helyzet számos előnnyel is járt: gyakorlatorientáltabb lehetett a szakképzés, és a szakmai szempontokat is jobban érvényesíteni tudta.

A dualizmus kora

A tisztképzés az 1872/1873-as tanévtől indult meg a Ludovikán. 1872. április 22-én felterjesztették a tantervjavaslatot az uralkodónak, de a jóváhagyás a tanév kezdetéig nem érkezett meg. Ennek ellenére 1872. november 1-jén (5) a felterjesztett Tanterv a m. kir. honvédségi Ludovika Akadémia számára szerint elkezdődött a tanítás a tisztképző tanfolyamon. (6) A tanterv jóváhagyása 1873. március 23-án történt meg. (7) Arról, hogy milyen tantárgyakat, ismereteket oktassanak a tisztképzés keretén belül, több elképzelés is született, már az első tanév kezdete előtt is. A leginkább elterjedt elképzelést *Kiss Ferenc* foglalta össze 1869-ben. (8) E szerint az elképzelés szerint ún. polgári és katonai tudományoknak egyaránt szerepelniük kell a tantervben; s az ún. polgári tudományok köréből a történelmet, az állattant, az ásványtant, a rajzot és a földleírást kell oktatni; a katonai tudományok köréből pedig a hadtörténelmet, a lóismeretet, a fegyvertanhoz az ércet, a szén, a kén vegyipari sajátosságait, a földszínrajzot és a helyszíntant. Az elfogadott óraterv tartalmazta az általános műveltség és a katonai tárgyak kettősségét (vagyis „a polgári és a katonai tudományokat”), hűen az előzetes elképzelésekhez. Az óratervi szabályozás összhangban állt az állami, központi tantervi szabályozás erősítésével: ez a szándék 1873-tól már az új gimnáziumi tantervre vonatkozó igény megfogalmazása során is jelentkezett, s kialakításában *Kármán Mór*, az Országos Közoktatási Tanács jegyzője játszott kiemelkedő szerepet. (9) Az óraterv előzményéhez tartozott az is, hogy az 1873/74-es tanévtől a Ludovika szervezte azokat az előkészítő tanfolyamokat, amelyek elvégzése feltétele volt a tisztképző tanfolyam elkezdésének. Ezek az előkészítő tanfolyamokon már nagyrészt azokat a tárgyakat oktatták, amelyek a tisztképzés egy éve alatt kerültek sorra; gyakorlatilag a szükséges tárgyakból szintre hozták a résztvevőket, pótolták hiányosságait. A katonai tárgyak közül az előkészítő tanfolyamon szerepelt a szolgálati szabályzat, a katonai irálytan, a hadseregszervezés, a harctéri szolgálat, a fegyvertan, a tereptan és terepábrázolás, az utászszolgálat, az oktatási és gyakorlati szabályzat. Az általános műveltségre vonatkozó tárgyak sorából a természettan, a földrajz és a történelem került bele a tantervbe. A nyelvek közül a magyar nyelv a horvátok, a horvát nyelv a magyarok számára volt kötelező; a német irálytan pedig mindenki számára. (10)

Az 1872/73-as óraterv a tantárgyakat öt csoportba sorolta. A képzés szakjellegének megfelelően a katonai tárgyak tartoztak az első csoportba: hadseregszervezet, harcászat, térant és térábrázolás, fegyvertan, valamint harctéri és állandó erődítészet. Ezek a tantárgyak a legfontosabb, a tényleges csapatszolgálat során szükséges katonai ismereteket ölelték fel, a tantárgyak bővítésének több tényező is határt szabott: először is az egy évesnek mondott, de gyakorlatilag csak 8 hónapos képzés; ennek az öt tárgynak a tanítása során is éppen elég gyakorlati problémát vetett fel a szinte teljes előzménynélküliség, valamint az a tény, hogy a kiképzendő hallgatók előismeretei másból is igen hiányosak voltak.

Éppen ezért az általános műveltségre vonatkozó tárgyak képezték a második csoportot: nyelvismeret és fogalmazás magyar nyelven (irálytan), mennyiségtan és gyakorlati

mértan, földrajz, történelem, valamint a természettudományoknak a katonai szakmára vonatkozó elemei tartoztak ide. Az általános műveltség körébe tartozó tantárgyak a minimumismereteket ölelték fel. A képzésben részt vevő hallgatók – a közhonvédtől az őrmesterig – ugyanis rendkívül változó, de jellemzőnek mondható középfokú műveltséggel semmiképpen sem rendelkező rétegből kerültek ki. (11) E tantárgyak lényegében a városi népiskolaiaknál több, de a gimnáziumiaknál kevesebb ismeretet adtak, megcélózva az általános műveltség emelését. (12) A Ludovikán elkezdődött oktatással egy időben lett *Trefort Ágoston* kultuszminiszteri működése (1872–1888) jelentős mérföldkő a magyar kultúrpolitikában a művelődés elősegítésének útján. Trefort 1872. szeptember 7-én, miniszteri beközönytőjében a klasszikus tárgyakon kívül a reáliák oktatása mellett is lándzsát tört, s már az 1873-as költségvetési vitában Magyarország első szükségleteként nevezte meg a nemzeti művelődés előmozdítását. (13) Ezt a kiegyezés következtében megindult polgári gazdasági-társadalmi fejlődés új szükségletei és igényei, az átformálódó nemzeti azonosságtudat és művelődési eszmény, valamint a neveléstudomány addigi tapasztalatai tették indokolttá. (14)

A harmadik csoport az idegen nyelvi ismereteket ölelte fel: német vagy horvát nyelven kellett tanulni. Mindkét nyelvnek a tantervben elfoglalt helyét az Osztrák-Magyar Monarchia sajátos közjogi státusza adta. A német nyelv a dualista állam társnemzetének államnyelve volt, de ennél sokkal fontosabb gyakorlati megfontolások is a tanítása mellett szóltak. Egyrészt a kiegyezés előtt a német volt a közös hadsereg vezényleti nyelve, s az ebben a hadseregben „nyelvi előélettel” is rendelkező, immár a m. kir. honvéd hadsereg tagjaivá lett katonák németül ismerték a vezényszavakat, hiszen a soknemzetiségű birodalomban helyzeténél fogva a német közvetítő nyelvvé vált. Másrészt a tankönyvek és a szakirodalmi források is német nyelven álltak rendelkezésre; a magyar nyelvű tankönyvek és szakirodalom, sőt a magyar katonai szaknyelv kialakulása még váratott magára. A horvát nyelv tanítása az 1868-as

magyar-horvát kiegyezésre (15) vezethető vissza. Magyarország eszerint társviszonyban állott Horvátországgal, egy honvéd kerületi parancsnokság (16) is működött Zágráb székhellyel, s a négy horvátországi gyalog- és egy huszárezred szolgálati és kiképzési nyelve a horvát volt. (17)

A testgyakorlatok alkották a negyedik tantárgyi csoportot. Az ide tartozó tantárgyak a tornászat és a vívás. A Ludovika Akadémia létrejöttétől kezdve a sport, a test fejlesztése, az állóképesség növelése kiemelkedő fontosságú volt. A fegyvergyakorlatok, a céllövés és az úszás is kiemelkedő fontosságú volt a képzésben, de nem tanórai, hanem délutáni vagy a gyakorlatok alatti elfoglaltságot jelentettek.

Az ötödik tantárgyi csoport csak a lovassági képzésben részesülők számára volt kötelező. Két tantárgy tartozott ide: a lovaglás, valamint a lóismeret.

Nem szerepelt egyik tantárgyi csoportban sem a szolgálati, valamint az oktatási és gyakorlati szabályzat ismerete. Ezek nem voltak tantárgyak, de a fegyvergyakorlatok megtartása során, külön előadásokban és a szolgálatban ismerkedtek meg ezekkel a hallgatók.

Egy foglalkozás alkalmával azt kérte egy frissen végzett tisztől, hogy alaprajzon magyarázza meg, hogyan száll meg, illetve védelmez szabványszerű zárt sáncot egy gyalogszázad. A tiszt annak ellenére nem volt képes erre, hogy négy hónapja jelesre vizsgázott erődítészetből is, harcászattól is. Az esetet a szerző elemzi, és arra a következtetésre jut, hogy a kudarc oka a tanítás tartalmában és módszerében rejlik. Erődítészetből ugyanis a méretek, elnevezések bemagolása a tananyag, s még csak meg sem említik az erődítmények harcászati felhasználását.

Az óraszámok a következőképpen alakultak: I. csoport: 20 óra; II. csoport: 11 óra; III. csoport: 3 óra; IV. csoport: 4 óra; V. csoport: 5 óra. Ha az első négy, mindenki számára kötelező tantárgycsoport óraszámait nézzük, heti 38 óra volt a hallgatók számára kötelező. Ennek az 52,63 százaléka katonai tárgy volt; 28,94 százaléka általános műveltséghez kötődő tantárgy. A nyelvoktatás órászáma 7,89 százalékkal; a testgyakorlatok pedig 10,52 százalékkal részesültek az összorakeretből. (18)

1881-től a történelem tantárgy tananyagát addigi terjedelmében törölték, helyette az újkor és főleg Magyarország történelme és irodalomtörténete került bele a tananyagba. Felvették a tantárgyak sorába a katonai irálytant, a gazdaságkezelést és a nyilvántartás fővonásokban nevű tantárgyat is. Bővültek a gyakorlatok is: a hadgyakorlatok mellett a céllövészet, a vívás, a tornászat is gyakorlati tananyag lett; mint ahogy a lovasságnak a lovaglás és a lóismeret is. (19)

Az oktatás tartalmát számos kritika érte. A Ludovika Academia Közlönyében megjelent tanulmányok közül sok szólt arról, hogy felesleges ismeretek tanítása tölti ki a képzési időt, s hogy a tanulás minősége nem szolgálja a kitűzött célt: „1866 előtt a csapat-tisztek és altisztek elméleti ki- és tovább-képzése majdnem teljesen elhanyagoltatott, 1866 után pedig egyszerre minden tisztből katonai encyclopoedistát akartunk képezni”; „az iskolák sokaságából nem következtetendő, hogy sok a tanulás, mindenestre azonban, hogy sok a tanítás”. (20) A fentiek igazolására egy példát közöl az egyik tisztszerző, *Kápolnai P. István*. (21) Egy foglalkozás alkalmával azt kérte egy frissen végzett tiszttől, hogy alaprajzon magyarázza meg, hogyan száll meg, illetve védelmez szabvány-szerű zárt sáncot egy gyalogszázad. A tiszttel annak ellenére nem volt képes erre, hogy négy hónapja jelesre vizsgázott erődítészetből is, harcászatból is. Az esetet a szerző elemzi, és arra a következtetésre jut, hogy a kudarc oka a tanítás tartalmában és módszerében rejlik. Erődítészetből ugyanis a méretek, elnevezések bemagolása a tananyag, s még csak meg sem említik az erődítmények harcászati felhasználását. Így hát kár volt az időért – mondja ki a végkövetkeztetést –, amit arra fordítottak, hogy úgynevezett erődítészetet tanítsanak, az ott megtanultak ugyanis néhány hónap alatt kihullanak az emlékezetből. Hasonlóan látta a problémát *Pacor* százados is. (22) Véleménye szerint elegendő lenne, ha a tisztjelölteket csak a katonai hivatásban képeznék ki, a tudományos elveken alapuló általános műveltségnek szerény szerepet kellene juttatni, mivel a Ludovikán szerzett végzettséggel úgysem lehet másutt hasonló pozícióban elhelyezkedni, részben a középiskolai szintű végzettség, részben a sok tantárgy – kevés oktatási idő ellentmondásából adódó felületes képzés miatt: „E nagy anyagtömeg alaposan fel nem dolgozható, minek természetes következménye a felületesség, mely nyílt sebben ... az összes polgári és katonai iskolák is szenvednek.” (23) Ha ki akarjuk számolni, hogy az elméleti oktatás nyolc hónapja alatt mennyiséget kellett a ludovikásoknak megtanulni, igen könnyen meg lehet becsülni: egy tantárgy kb. 200 oldal tanulnivalót jelentett, a 12 elméleti tantárgy 2400-at. Minden munkanapon tehát nagyjából 12 oldalt kellett elsajátítaniuk a leendő tiszteknek, s a tanulnivalóban túltengett az adathalmaz, a gyakorlat nélküli elmélet, az idegen nyelvek esetében a nyelvtan a szóbeli alkalmazás helyett. (24) A HM rendeletben, a Ludovika Akadémia parancsnoka válaszként az évi zárjelentésben foglalkozott a problémákkal. (25) A HM 1883. február 23-án kelt rendelete az egyes tantárgyak oktatásával kapcsolatos anomáliákat rögzítette. A szolgálati szabályzat tanterve csak időbeosztással rendelkezett, a „tanmód és a gyakorlati irány” hiányzott belőle. A gyakorlati szabályzat pedig éppen részletes időbeosztással nem rendelkezett. A fegyvertan tananyaga elhibázott volt: a fegyverek és hatásaik megismerése helyett fegyvertishti képzést adott. A horvát osztályokban a földrajz tananyagában aránytalanul sok idő, 5 hónap jutott a Mellékek megismertetésére. Ugyancsak a horvát osztályokban az utásztan, a mennyiség-tan, a fegyvertan tanterve túl általánosan határozta meg a tananyagot. A horvát és a magyar mint idegen nyelvek oktatása során a havi egyszeri olvasási gyakorlat és a havi egy-

szeri feladatmegoldás nem volt elegendő a nyelvek elsajátításához. A történelem tananyagából hiányzott a „legújabb történelem”, amelynek ismerete a tisztek majdani társadalmi helyzete miatt fontos volt.

A Ludovika parancsnoka évi zárjelentésében részben a „hiányos minősültséget, előképzettséget és társadalmi műveltséget” nevezi meg a problémák okaként, részben viszont javaslatot tesz az új tanterv tananyagaihoz is. A problémák megoldására széles körben felvetődött egy „központi honvéd-oktatási hatóság” megszervezése is. E hatóság feladataul a tananyag meghatározását, a részletes tantervek megvizsgálását és gyakorlati szemléletűvé alakítását, valamint a különböző tanárok által készített tanítási tervezetek összhangba hozását szánták. (26) E szervezet felállítására nem került sor, azonban általános nézetté vált a mintegy egy évtizedes egyéves képzési formáról az, hogy nem tud megfelelni a feladatának, nem ad alapos kiképzést, s hogy az elméleti oktatás nem készíti elő a „gyakorlatban való megfelelést”. (27) E képzésforma alkalmatlanságának okai között szerepelt a jelentkezők csekély száma; a „behatóbb kiképzés” hiánya; az, hogy a besorozott honvédek már idősen végezték el a tanfolyamot, így életkoruk lehetetlenné tette, hogy törzstiszti helyekig eljuthassanak; valamint az, hogy a felvettek előképzettsége rossz és egyenetlen volt. Pl. az 1882/83-as tanfolyamon az előképzettség igen heterogén képet mutatott: 7 fő egyetemet, 15 fő 8 gimnáziumi osztályt, 34 fő 5–7 gimnáziumi osztályt, 10 fő 4 gimnáziumi osztályt, 11 fő 1–3 gimnáziumi osztályt, 2 fő elemi iskolát végzett. (28)

A kaotikus helyzet érthető, hiszen a kialakulás időszaka volt az 1883-ig tartó évtized, s a neveléstudomány eredményei is még csak ekkoriban szűrődtek be az oktatás és a nevelés gyakorlatába. (29) A magyar neveléstudományra *Herbart* és két követője, *Ziller* és *Rein* volt nagy hatással. Herbart nézetei ekkor élték reneszánszukat: a tantervi koncentráció szükségessége ekkor fogalmazódott meg hangsúlyosan a magyar neveléstudományi gyakorlatban. (30) Ziller vallási-erkölcsi gondolati központok köré tömörítette az oktatást (31); Rein pedig a tananyag helyes sorrendjének, illetve megfelelő kapcsolatainak kialakítását kutatta. (32) A magyar neveléstudományra hatással volt *Otto Willmann*, *Dörpfeld* és *Spencer* működése is. Otto Willmann a műveltség tartalmával foglalkozott, s kutatásai alapján alapvető, járulékos és ügyességi tárgyakat különített el. A vallásoktatást és a szülőföld szeretetét tekintette elsődlegesnek, így a történelem, a földrajz, a természetrajz és az irodalom oktatására különös hangsúlyt fektetett. (33) Dörpfeld a tantervet zárt egységként kezelte, álláspontja szerint semmi nem vehető el belőle, mert az az egész egység sérüléséhez vezetne. (34) Spencer a pozitívizmus, az evolúcióelmélet és az angol utilitarizmus tapasztalataira alapozva a tananyagban belül felállította az ismeretek értékrendjét. (35) Ezek az elképzelések jelentős mértékben határozták meg az 1873-tól Kármán Mór által kialakított középiskolai tantervet, amely az 1883:XXX. törvényben emelkedett jogerőre. Kármán elképzelései szerint az oktatás tartalmát (a tananyag kiválasztását és elrendezését) négy szempont határozta meg: a nemzeti közműveltség (a humán és a természettudományos műveltségnek a történelem és a geográfia tantárgyakban összegződő ötvözet); a történetiség; a fejlődés; valamint a tananyag mint organizmus. (36) A tantárgyi koncentráció és a túlszűfolttság elkerülése, a tantárgyak céljainak megfelelő órakeretek egyaránt helyet kaptak a megalkotás során az elvek között.

Az egy évtizedes tapasztalatok és az általános pedagógiai és tantervelméleti hatások miatt a katonatisztképzésben 1883-ban fordulat következett be: az 1883:XXXIV. törvény (37) szerint a tanfolyami képzés helyett négyéves hadapródiskolai képzés keretében került sor a tisztek oktatására és nevelésére. A négyéves időkeret nagyobb minőségi fejlődésbeli lehetőségeket rejtett magában ahhoz, hogy az alaposság, valamint az elmélet és a gyakorlat összhangja az oktatásban kiteljesedjék. A korabeli dokumentumok ugyan ezt a képzésfajtát is tanfolyamnak nevezték (38), de gyakorlatilag egy hadapródiskolai képzést indítottak el. A négyéves képzés a 8 osztályos középiskola felső négy osztályának felelt

meg, s a cs. és kir. hadapródiskolák tantervei, valamint a m. kir. honvédség különleges viszonyai adták tanterve alapját. (39) A törvény megszületésének előzménye volt az 1883:XXX. törvény (40), amely a középiskolai oktatást először szabályozta törvényben Magyarországon. A tartalmi és jogi rendezés szándéka a kiegyezéstől kezdve jelen volt, s hosszas előkészületek után került sor a törvény elfogadására. Az első magyar középiskolai törvény a klasszikus gimnázium mellett a reáliskolát is elismerte, s ez a tény mintegy legitimizálta a katonai hadapródiskola képzését is, hiszen a reáliskolai tanterv sem görög-latin alapokra, hanem a modern nyelvekre, mennyiség- és természettani ismeretek közvetítésére épült. Vagyis összhangban állt azzal az igénnyel, amely a katonai képzés átalakítására, kiszélesítésére s alaposabbá tételére vonatkozott. Közös volt a polgári és a katonai tantervek összeállítása során az az elv is, hogy célként a középiskolai korosztály általános műveltségének fejlesztését tűzték ki. Az általános műveltség mellett katonai szakismereteket is szereznük kellett a növendékeknek, ehhez a mintát – kézenfekvő módon – a cs. és kir. hadapródiskolák már régóta jól működő tantervei és a Terezianumnak az általános tantárgyakra, a katonai és testgyakorlatokra, valamint a különös ismeretekre csoportosított óraterve adták. (41)

A szervezeti szabályzat az 1883-as óraterv tantárgyait három csoportba sorolta (42): az első csoportban elméleti és rajzbeli (grafikai) tantárgyakra; a második csoportban katonai gyakorlatokra és ügyességi tárgyra; valamint különös ismeretekre a harmadik csoportban. Az első csoport négy alcsoportra oszlott: nyelvi; általános műveltségi; katonai; valamint grafikai tantárgyakra. A négy év alatt az elméleti és grafikai tárgyak közül 34,84 százalékkal szerepeltek a katonai tárgyak, de számarányukban alig maradtak el tőlük az általános műveltségbeli tantárgyak, amelyek az elméleti és grafikai összórászám 32,23 százalékát tették ki. A nyelvi órák aránya 22,36 százalék, a grafikai tárgyaké pedig 10,52 százalék volt. A másik két csoport óraszámai nem különösebben módosították a heti óraterv arányait, mivel a tornászatot és a vívást 18–20h-ig; a céllövést, az úszást, a műszaki gyakorlatokat és a terepfelvételeket a tereprajzzal együtt a gyakorlati képzés során; a vallás- és erkölcstant vasárnap délelőtt; az illemtant, az éneket és a zenét, valamint a táncot változó időpontokban, de a tanórákon kívül oktatták. A lóisme és lóügy, a lovassági gyakorlati szabályzat, valamint a lovaglás tantárgyak csak a lovassági képzésben részt vevőkre vonatkoztak; a horvát nyelvet pedig csak a horvát származásúaknak kellett tanulniuk. Ezeknek a tantárgyaknak az óraszámai az általános gyalogsági képzésben részesülők óraszámába nem számítottak bele. A gyakorlati tárgyakat felölelő második tantárgyi csoport a heti általános 38 órából csak 4 órával szerepelt: a gyakorlatok és csapatszolgálat óraszámával. A többi heti 34 órát elméleti és grafikai tantárgyak tették ki. A katonai elméleti tárgyak aránya jelentősen csökkent a korábbi tantervhez képest, s ha a korábbi tantervben nem szereplő grafikai tárgyakkal együtt nézzük, az általános műveltségbeli elméleti tantárgyak, valamint az idegen nyelvi tantárgyak óraszámai jelentősen nőttek.

Az elméleti képzés másik irányát jelentő katonai szakismeretek oktatása során a cs. és kir. hadapródiskolák és a bécsi Terezianum tananyagrendjét vették figyelembe (43), így a tantárgyak nevei, óraszámai is ezeken a mintákon alapultak; lényegében változatlanul vették át őket, de a tananyag tartalmában – ahol ez szükséges volt – a m. kir. honvédség ismertetése került előtérbe (pl. szolgálati szabályzat, katonai közigazgatás). A Ludovika Akadémián elterjedt nézet szerint „a Ludovika Akadémia tanterve a cs. és kir. hadapródiskolák tantervét messze felülmúlja és a bécs-újhelyi cs. és kir. katonai akadémia tantervétől csak igen csekély mértékben különbözik”. (44)

A hadapródiskolai képzés mintegy másfél évtizede alatt a tananyag hangsúlyai, a tantárgyak egymáshoz való viszonya és eloszlása, valamint az egyes tantárgyakhoz kapcsolódó óraszámok megváltoztak. E változások számbavételéhez az 1895/96-os tanterv ad fogódzót. Ebben a tantervben jelenik meg először a magyar katonai képzés során, hogy az egyes tantárgyak egyenértékűek, hogy a tudományos szemlélet mellett a nevelő okta-

tást is figyelembe kell venni, hogy a tantárgyakat „egybe kell fűzni”, vagyis a rokon tárgyak tananyagaira is figyelemmel kell lenni az oktatás során. Ez a szemléletbeli változás az 1895-ös tantervben megfogalmazott célból vezethető le: eszerint általános műveltség-gel, valamint katonai szakműveltséggel és ügyességgel bíró, csapatszolgálatra alkalmas tisztképzést kell folytatni. (45) Ez a nézet összhangban állt a magyar kultúrpolitikára az 1880/1890-es években jellemző állásponttal. *Csáky Albin* kultuszminiszter 1889-es képviselőházi programbeszédében az általános ismereteknek a szakpályán való boldoguláshoz való felhasználását emelte ki, s ezzel összefüggésben azt, hogy a szakoktatásra kel-
lő súlyt kell fektetni. (46)

Összehasonlítva a hadapródiskolai képzés kezdő és záró óraterveit (47), több lényegi változást lehet megállapítani. A horvát nyelvet, a céllövészet és a gyorsírás tantárgyak oktatása megszűnt. Számos olyan tárgy, melyhez korábban nem kapcsolódott óraszám (mivel a különös ismeretekhez és ügyességekhez tartoztak), a záró óratervben óraszámú tantárgy lett. Ilyen tárgyak a vallás, a torna, a vívás, az ének és a zene, valamint a tánc.

(A testi nevelés fontosságára több kultúrpolitikus is felhívta a figyelmet. (49)) Új tantárgyak kerültek be az óratervbe. A 'Kiképzés a csapatszolgálatban' elnevezésű komplex egység a harcászati és a katonai műszaki kiképzések, valamint a terepfelvételi gyakorlatok mellett tartalmazott már lövésügyi kiképzést, ügyeleti és őrszolgálati oktatást, öltözködési, felszerelési, felfegyverzési, laktanyai és szobarendre vonatkozó gyakorlati oktatást, akárcsak távbecslési, térképolvasási, terepen való tájékozódási gyakorlatokat, noha nem mindegyik elemhez tartozott külön óraszám, ezeket ugyanis a gyakorlati időszakban sajátították el a növendékek. Ugyancsak új tantárgyként jelentkezett a lovaglás és a lőüggy a gyalogság számára, az iskolai játékok és a korcsolyázás s a tanulságos műtárgyak megtekintése – ez utóbbi kettő más tantárgyakkal egyetemben óraszám nélkül, szabad időben vagy a gyakorlat alkalmával. Az összetartozó tantárgyakat összevonták: a magyar nyelv és irodalom egy tantárgy lett, s ugyanez a történelem esetében is megfigyel-

hető: nem bontották két tantárgyra a magyar és az egyetemes történelem oktatását. Az ésszerűsítés a szükséges esetekben ellentétes irányban is hatott: a természettant és a vegytant, valamint a tereptant, terepfelvételt és a terepábrázolást külön tantárgyakként kezelték. Az 1883-as óraterv szerinti 168 összes óra 170-re nőtt, gyakorlatilag tehát az összórászám változatlan maradt. A három tantárgyi csoport óraszámainak belső átrendeződése azonban a változás egyik legmarkánsabb megjelenése. Az elméleti és grafikai tárgyak óraszámai 90,47 százalékról 74,7 százalékra csökkentek; ezzel párhuzamosan a katonai és testgyakorlatokéi 9,52 százalékról 18,23 százalékra nőttek. Ugyancsak növekedett – nulláról 7,05 százalékra – a különös ismeretek és ügyességek tantárgyaihoz kapcsolódó órák számaránya.

A gyakorlatiasabb szemlélet háttérében az állt, hogy az 1890-es években a tisztképzést új alapokra kívánták helyezni: létre akarták hozni a tényleges akadémiai rendszert, s ennek előkészületei is a katonai tárgyak megerősödése és gyakorlatiasabbá tétele, ezzel párhuz-

Az első magyar középiskolai törvény a klasszikus gimnázium mellett a reáliskolát is elismerte, s ez a tény mintegy legitimizálta a katonai hadapródiskola képzését is, hiszen a reáliskolai tanterv sem görög-latin alapokra, hanem a modern nyelvekre, mennyiség- és természettani ismeretek közvetítésére épült. Vagyis összhangban állt azzal az igénnyel, amely a katonai képzés átalakítására, kiszélesítésére s alaposabbá tételére vonatkozott. Közös volt a polgári és a katonai tantervek összeállítása során az az elv is, hogy célként a középiskolai korosztály általános műveltségének fejlesztését tűzték ki.

mosan az elméleti terhelés csökkenése, illetve a tiszteknek a társadalomba való beilleszkedése felé mutattak. Erre annál inkább is szükség volt, mert a képzésben részt vevők életkorából adódóan számolni kellett a „hivatásszerű szakképzettség” hiányával. (49) A frissen felavatott hadapród-tiszthelyetteseket az arcvonal előtti bizonytalan fellépés és a katonai gyakorlatokban való járatlanság, a csapatszolgálattal kapcsolatos ismeretek hiányos volta és az irodai szolgálatban való korlátozott alkalmazhatóság, felületes általános műveltség és félszeg magatartás, ügyetlen viselkedés és nagyozási hajlam jellemezte.

Az akadémiai képzés az 1897:XXIII. törvénnyel (50) jött létre. Immár a középiskolát elvégzett akadémisták képzése folyhatott hároméves időkeretben. Nem volt tehát szükség az általános műveltségbeli tárgyak eddigi nagy arányú oktatására, s több idő juthatott így a katonai szakma elméleti és gyakorlati ismereteinek oktatására. Ennek a szemléletbeli változásnak és egyben képzésbeli váltásnak a jegyében az 1898-as tanterv ki is mondta, hogy elméletileg magasabb képzettségű és a gyakorlatban használható tisztekre van szükség. Ennek a nézetnek a tantervben való megjelenésére *Wlassics Gyula* kultuszminiszteri tevékenysége is hatással volt. *Wlassics Gyula* sokat tett a szakiskolák fejlődéséért, a tantervek, a tananyagok és a szervezeti keretek kialakításában egyaránt. (51)

A tantárgyakat a korábbi csoportosítási elv szerint az 1898-as óraterv két csoportra osztotta (52): elméleti és grafikai tantárgyakra; valamint különös ismeretekre, katonai és testgyakorlatokra. Az elméleti és grafikai tantárgyakon belül azonban – a korábbi felosztással ellentétben – nem különültek el az általános műveltségbeli és a katonai elméleti tantárgyak, mivel az akadémiai szintű szakoktatás elve nem tette szükségessé az általános műveltségbeli tárgyak nagy arányát. (53) A korábbi, négy éves hadapródi iskolai óratervhez képest kevesebb tantárgy szerepelt a Ludovika óratervében, de ezek aránya jóval magasabb lett. Míg az 1895/96-os tantervben az elméleti és a grafikai órák aránya a teljes képzés során 74,7 százalék volt, addig az új tanterv szerint 79,31 százalék; a különös ismeretek a katonai és testgyakorlatokkal együtt pedig 25,29 százalékról 20,69 százalékra csökkentek. Az alig 5 százalékos arányváltozás elhanyagolhatónak tűnne, ha a tantárgyak megoszlását nem néznénk. Az elméleti és grafikai tantárgyaknak a hadapródi iskolai képzés záró tanterve szerint csak kisebb része volt katonai tárgy (23-ból 11); az akadémiai képzés szerinti tanterv 25 elméleti tárgyából 16, s a többi 9 tárgy döntő többsége sem általános műveltséget közvetített. Vagy csak a képzés elején szerepeltek, ismétlés és megalapozás, illetve szintre hozás céljából (például mennyiségtan, ábrázoló mértan); vagy a katonai vonatkozásokat emelték ki az adott tudomány anyagából (például földrajz, természettan, magyar nyelv és katonai irály). Az elméleti, benne a katonai szakelméleti tudás szerepe tehát ismét felértékelődött a különös ismeretek, valamint a katonai és testgyakorlatok rovására, ezek óraszámával rendelkező tantárgyainak száma 8-ról 4-re csökkent az új óraterv szerint. A korábbi gyakorlathoz képest az akadémiai tanterv is biztosított lehetőséget a tanítási órákon kívül a zene, az ének és a tánc gyakorlására, hiszen a katonatisztnak társasági életet is kellett élnie, s ott sem vallhatott szégyent. (54) Ezt a célt tartotta szem előtt a harmadik évfolyamon heti 1 órával szereplő szabadkézi rajz, illetve szépművészetek története is.

Az 1898-as óraterv a közös hadsereg akadémiainak óratervével egyezett meg, mivel tényleges akadémiai szintű katonatisztképzés Magyarországon addig nem folyt, s a mintát kézenfekvő okból az egyébként régi hagyományokra és sikeres képzésre visszatekintő cs. és kir. hadseregtől vették. (55) A képzés azonban – a bécsújhelyi és a mödlingi cs. és kir. képzéssel szemben – egységes volt, minden akadémistát gyalogsági és lovassági szolgálatra is kiképeztek. Az óraterv kisebb módosítására csak az 1900-as évek elején került sor. Az érintett tantárgyak száma 5 volt. A természettan, valamint a tereptan, terepfelvétel és terepábrázolás tantárgyak összóraszámát évfolyamok közti átcsoportosítás mellett ugyanannyi maradt. A német nyelv, valamint az egészségápolás és egészségügyi szolgálat összóraszámát csökkent, az erődítészet és várharc tantárgyát növelte. A tanterv

1902-es kiegészítése azonban kimondta, hogy mozgósítás esetén az idegen nyelvi és a tereprajzi képzés elhagyható, helyettük a hadszíntér földrajzi viszonyait kell súlyozni; ahogy kimondta azt is, hogy terepfelvételei gyakorlatok helyett terepvázolási gyakorlatokat kell tartani mozgósítás esetén. (56) Lényegi változás 1908-ban következett be. A Honvédelmi Minisztérium 11., tanügyekkel foglalkozó osztályának élére 1907–1911-ig *Schnetzer Ferenc*, a későbbi honvédelmi miniszter került. Az ő irányítása alatt számtalan reformot sikerült életbe léptetni, többek között az óratervre vonatkozóan is.

Az 1908-as tanterv (57) tantárgyait a HM 11. osztályának 1908. március 11-én kelt iránymutatása szerint 4 csoportba sorolták, s kinevezték az egyes tanulmánycsoportokat felügyelő vezetőket is. (58) Az első csoportba tartoztak a gyakorlatokkal és a kiképzéssel összefüggő tantárgyak, a második csoportot a katonai tárgyak alkották, a harmadik csoport a 3 idegen nyelvet integrálta (a horvát nyelv csak a horvát-szlavónországi akadémistáknak volt kötelező), a negyedik csoport pedig az általános közműveltségi tantárgyakat. Ezekon kívül léteztek úgynevezett csoporton kívüli tantárgyak, amelyek tanítása és óraszámainak megállapítása az akadémiaparancsnok rendelkezése szerint történt. A tantárgyak óraszámából megállapítható, hogy – az 1898-as óratervhez képest – előtérbe került a katonai és a gyakorlati jelleg. A gyakorlati és katonai tárgyak együtt a tanítási órák több, mint 80 százalékát tették ki, a harmadik és negyedik csoport tantárgyai a fennmaradó majdnem 20 százalékon osztoztak.

Ennek a hangsúlyváltásnak kétségkívül az 1908-ban már kézzelfogható balkáni válság volt az oka: a Monarchiának fegyverkeznie kellett, készülnie arra, hogy a Bosznia-Hercegovina 1908. október 6-i annektálását követő időszak esetleg egy Oroszországgal való fegyveres konfliktust szülhet. Ez az előrelátás indokolta a képzésbeli hangsúlyváltást is: nemcsak a Ludovikán, hanem a többi katonai képzőintézményben is sor került a tantárgyaknak a fentiek szerinti csoportokba sorolására, valamint a tartalmi és óraszámbeli hangsúlyváltásra. (59) A Ludovikán az 1898-as óratervhez képest lényegesen kevesebb órában oktatták az új, gyakorlatiasabban katonai szemléletű tárgyakat is: a katonai ügyírályt, az egészségügyi ismereteket, a hadtörténelmet, a katonai földrajzot. A mennyiség, az ábrázoló mértan és a földmértan teljes egészében eltűnt az új tantervből. Ezzel szemben lényegesen magasabb órászámban tanították a tényleges szolgálat során nagyobb mértékben hasznosítható tárgyakat: a szolgálati szabályzatot; a harcászatot; a fegyvertant; az utászszolgálatot; valamint a tereptan, terepábrázolás, katonai terepfelvételek nevű tantárgyat. Ezekon kívül megjelent 3 új tantárgy is: műszaki rajzolás; az általános hivatás- és álláskötelmek; s az általános pedagógia. Noha ez utóbbi két tárgy az általános közműveltséget adó csoportban szerepelt, lényegében a leendő csapattisztek pedagógiai, nevelő feladatainak ellátására oktattott, s ez azért figyelemre méltó, mert pedagógiai tárgy először jelent meg a magyar katonai képzésben. Az igény már sokkal korábban megmutatkozott iránta. A Ludovika Akadémia Közlönyének 1906-os számában *Aggházy Kamill* (60) tanulmányában olvasható, hogy a tisztikarnak nincs pedagógiai tudása, pedig békében a tiszt inkább pedagógus, mint katona. Szüksége van a pedagógiai ismeretekre, mert tanítania kell a csapatszolgálat során. A pedagógiai tudás hiánya arra vezethető vissza, hogy az akadémiai oktatásban nem szerepelt egyetlen pedagógiai, lélektani, neveléstani vagy módszertani tantárgy sem. A szerző több okot jelöl meg a tantárgyak hiányára. Először is azt, hogy a tantervalkotók szerint elegendő az a pedagógiai tudás, amit a tantervek intenciói kijelöltek, többet vagy mást a döntéshozók szükségtelennek vélték. Másodszor azt, hogy az addigi gyakorlat szerint ezt a tudást a tiszt csak a csapatnál, a gyakorlatban sajátította el. Végül a katonatiszti és a pedagógusszerep egymástól való elkülöníthetlenségét nevezi meg. Véggövetkeztetésként kimondja tanulmányában, hogy a pedagógiát tantárgyként elengedhetetlenül rendszeresíteni kell. (61)

Újabb átdolgozás terve a világháború közeledtével, majd kitörése után, a háborús szükség alapján vetődött fel. Az átdolgozás háttérében az az 1872-től állandóan visszaté-

rő ellentmondás állt, amely a rendelkezésre álló időkeretben az általános műveltség megtanítását is és a haditudományokba való bevezetést is célul tűzte ki. Ez az ellentmondás a világháború előtt is jelen volt a mindennapi gyakorlatban – a többszöri tan- és óratervváltoztatások ellenére is. A 20. század első évtizedében több ízben is fölmerült a régi gond: a tananyag túl sok volt, az elvégzendő feladatok túl nagyok voltak a rendelkezésre álló időhöz képest. (62) Az I. világháború közeledte pedig szükségessé tette a képzési idő rövidítését, egyben új ismereteknek az oktatásba való bevonását is. (63) 1912-ben a tanterv bővült a tüzérségi képzéssel, az 1915–17 között érvényes tanterv (64) pedig megkísérelte megoldani a megoldhatatlant: az addig is kevésnek bizonyuló idő csökkentése mellett többféle katonai tananyagot akart elsajátíttatni. Ez csak az óraszámok és egyes anyagrészek radikális csökkentésével, egy-egy kevésbé fontosnak ítélt tárgy teljes elhagyásával volt megoldható. Természetesen az általános műveltséghez kapcsolódó tantárgyakra, illetve az ilyen tananyagokra járt rá a rúd elsősorban, hiszen a harctereken ezekre volt a legkevesebb szükség. Az 1915–17-es tantervben nem szerepelt a gyakorlati kiképzés és a fegyvertan az elméleti időszakban, mivel ezeket beépítették a gyakorlatok tananyagába. Ugyancsak nem szerepelt a természettani és vegytani technológia, a horvát nyelv, a francia nyelv, a csak nemrég bevezetett általános pedagógia, valamint a gyorsírás. Új tantárgyként jelent meg azonban a technológia, a mechanika, az ábrázoló mértan, a felsőbb mennyiségtan, valamint a csapatpszichológia. Az új tantárgyak ismereteinek meghatározása során a harctéren való megfelelést tartották szem előtt, mint ahogy a képzés egészét sem pedagógiai, hanem hadászati szempontok jellemezték.

A dualizmus korában tehát a köz- és szakoktatással párhuzamosan kialakultak a szervezeti és tartalmi keretek a katonatisztképzésben is. Ezeket a kereteket a társadalmi determinációk határozták meg. Az állami tantervekhez hasonlóan a tisztképző tantervekben is a műveltséget biztosító tananyag növelése, majd a túlterheltség és a gyakorlatiasság előtérbe kerülése miatt a tananyag redukálásának, racionalizálásának kísérlete figyelhető meg. Az 1883-as középiskolai törvény keretjellege lehetővé tette azonban, hogy a magyar oktatásban megjelenhessenek az állami szabályozástól kevésbé függő helyi, egyházi tantervek; például az általánosan képző funkciót erősítő budapesti helyi tanterv (65), az egyházi középiskolák helyi tantervei (66), illetve a magyar oktatási rendszerben helyét kereső és ezért a szakképzés felé orientálódó polgári iskolai tanterv. (67) A magyar oktatás palettájának sokszínűségébe, már-már anarchikusan (68) differenciált világába illeszkedett bele a katonatisztképzés tanterveinek sora is, amelyek a valláserkölcsi és hazafias nevelés elvén megalapozott, növekvő állami befolyás ellenére is lehetőséget biztosítottak a gyakorlatorientáltabb szemlélet közvetítésére. (69)

A két világháború között

Az I. világháborút követő forradalmak idején lényegében nem folyt katonatisztképzés a Ludovikán, ez újra csak 1919-től indult meg. Az 1919/20-as tanév sok tekintetben volt kivételes, többek között az oktatás tartalmát tekintve is. Ebben a tanévben nem volt ugyanis rendszeres tanterv, csak rövid tervezetek az egyes tantárgyakhoz és céljaikhoz, illetve korábbi, teljes egészében az új képzési koncepció miatt fel nem használható tantervek, amelyek azonban alapját képezték az 1920-tól fokozatosan érvénybe lépő új tantervnek. Ezek a dokumentumok az alábbiak voltak (70):

- a Ludovika eddigi 3 évfolyamos tanterve (K.- 3.);
- a cs. és kir. katonai akadémiák tanterve (Lehrplan der k.u.k. Militärakademien – F-6.1.);
- a Ludovika ideiglenes tantervei a tüzérséghez és a műszaki alakulatokhoz kiképzendők részére (HM 741642/el.n.11 – 1918. sz. rendelet);
- a *Stromfeld* alezredes által 1918-ban összeállított rövid tervezet, amely a tantárgyakat és céljaikat sorolta fel;

– a Ludovika régi és az újonnan létrejött m. kir. honvédevelő- és képzőintézetek új oktatási utasításai, illetve a főreáliskolák érvényes tantervei;

– a háború és az eddigi kiképzés tapasztalatairól született dokumentumok.

1919-ben ezeknek a dokumentumoknak az alapján egy 3 évre szóló ideiglenes tantervet dolgoztak ki, melynek első éve, az 1919/20-as tanév mindhárom évfolyam számára más-más tantárgyakkal és óraszámokkal indult. Az I. évfolyam a 3 évfolyamos rendszer szerint, a II. és a III. évfolyam összevont tantervek szerint kezdte meg e tanévi tanulmányait.

Ebben az évben azonban megindultak az új típusú, négyéves, főiskolai szintű képzés előkészületei is. A Gellért Szállóban lefolytatott megbeszéléseken két lényeges szervezeti kérdés körül folyt a vita: a négyéves képzés első éve csapatszolgálat legyen-e, vagy mind a négy év akadémiai képzés legyen; illetve hogy egységes vagy fegyvernemek szerinti tisztképzés induljon-e el a következő tanévtől. Végül az akadémiaiparancsnok érvei alapján a négy évfolyamos, fegyvernemek szerinti akadémiai képzés elve győzött. A Ludovika parancsnoka megbízást kapott a tanterv kidolgozására. Először az I. évfolyam 1920 őszére jóváhagyott tanterve készült el, s az I. évfolyamosok számára az 1920/21-es tanévben már e szerint indult el a tanítás. (72) A Hadtörténelmi Levéltár iratanyaga szerint a végleges változatot széles körű és többszintű szakmai vita előzte meg: a Ludovika tanárai és tanulmánycsoport-vezetői által készített és kijavított változat az intézmény parancsnokának a jóváhagyása után a honvéd főparancsnoksághoz, a fegyvernemi szemlélőkhöz, a körletparancsnokságokhoz és néhány kiválasztott csapattesthez került véleményezésre. (73) Az így kialakított tanterv óraterve képezte alapját a két világháború közti időszak tisztképzésének. Noha a vonatkozó törvény a tanterv tényleges életbe lépésénél később, 1922-ben jött létre, s a teljes tantervet is csak 1921. június 5-én hagyták jóvá (74), az új típusú képzés kezdetének az I. évfolyam 1920-as tantervét tekintjük.

Az óraterv kialakítását – ahogy a magyar oktatás 1920-as évekbeli óraterveinek kialakítását is – az értékközpontú tantervfelfogás határozta meg. (75) Eszerint az oktatás tartalmát egy általános humanista célrendszerből vezették le, és annak szolgálatába állították. Egy olyan nevelésközpontú oktatást jelenített meg az óraterv, amelynek magja a világnézeti nevelés volt. A tananyag-kiválasztás elvei között mindenekelőtt a társadalmi különbségek alapul vétele, valamint a kultúra, a műveltség objektív tartalmának elsődlegessége szerepelt. (76) A hazafias tartalmú tantárgyak mellett jelentős helyet kaptak a matematikai és a természettudományos tantárgyak is. A tananyag elrendezését a részeken is összekapcsolódás jellemezte. (77) A tananyag kiválasztásában és elrendezésében olyan társadalmi-politikai-erkölcsi-műveltségi értékek jelentek meg, amelyeket pedagógiai és pszichológiai szűrőn bocsátottak át, hogy eleget tudjanak tenni a kijelölt célnak.

Ez az óraterv 1924-ig szinte változatlan maradt, lényegében csak évfolyamok közti óraszámváltozásokra került sor. Ennek a magyarázata az volt, hogy a tanterv megalkotói rögzítették, hogy a 4 éves ciklust változtatás nélkül kell kitölteni, hogy a tanterv egészé-

Az állami tantervekhez hasonlóan a tisztképző tantervekben is a műveltséget biztosító tananyag növelése, majd a túlterheltség és a gyakorlatiasság előtérbe kerülése miatt a tananyag redukálásának, racionalizálásának kísérlete figyelhető meg. Az 1883-as középiskolai törvény keretjellege lehetővé tette azonban, hogy a magyar oktatásban megjelenhessenek az állami szabályozástól kevésbé függő helyi, egyházi tantervek; például az általánosan képző funkciót erősítő budapesti helyi tanterv, az egyházi középiskolák helyi tantervei, illetve a magyar oktatási rendszerben helyét kereső ezért a szakképzés felé orientáló polgári iskolai tanterv.

ről átfogóan tudjanak véleményt formálni, s a szükséges változtatásokat egymással összhangban tudják megtenni. (78)

Az új órateremben számos lényegi változást jelenítettek meg, azt is figyelembe véve, hogy a katonai követelményeket és a rendelkezésre álló időt összhangba kellett hozni a főiskolai jelleggel. A középiskolai tárgyak zömét nem szerepeltették a tantervben, mivel az érettségi alapfeltétel volt a szakképzés megkezdéséhez: a szaktárgyakra kellett több időnek jutnia. A tantárgyi felépítés rendkívül logikus volt: az I. évfolyam alapozó tárgyaitól a IV. évfolyam összefoglaló tárgyaihoz jutott el az óraterv. Ezen az elven belül azonban nem egységes képzést biztosítottak a különböző fegyvernemek számára. Ez az óraszámok különbözőségében is megnyilvánult. Mivel a tüzér- és a műszaki képzésben több szakismeretet kellett elsajátítani, mint a gyalogsági és a lovassági képzésben, ezekben a fegyvernemi képzésekben a közel azonos éves óraszámok biztosításához az általános tantárgyak óraszámait csökkentették. Így a harcászat, a hadtörténelem, a hadseregszervezés, a csapatpedagógia és a csapatszolgálat kevesebb órát kapott, a tornát pedig el is hagyták az utolsó két évfolyamon. A tananyag azért volt elvégezhető, mert a tüzér és műszaki osztályok létszáma kb. 20–20 fő volt (79), s a tanítási órákon a félévi és az éves zárások alkalmából megtartott szóbeli vizsgák, valamint az évközi feleletek az ő esetükben nem igényeltek annyi időt, mint a másik két fegyvernem esetében. A megmaradt időt a tananyag elsajátítására fordították. A tüzér osztályokban több lovaglásal, a műszaki osztályokban a gyakorlati kiképzéssel kiváltották a tornaórák elmaradását. Az összesen 54 tantárgyat tanulmánycsoportok szerint csoportosították. Azok a tantárgyak és foglalkozások, amelyek a gyakorlati kiképzéssel összefüggöttek, vagy annak érdekeit szolgálták, az adott fegyvernembeli (gyalogsági, lovassági, tüzérségi, műszaki) tantárgycsoportba tartoztak. E négyen kívül az ötödik (vezérkari (80)) tantárgycsoport is katonai ismereteket ölelt fel, ez a katonai tudományos tárgyakat (pl. harcászat, hadtörténelem) fogta össze, s vezérkari tisztek tanították őket. A hatodik tantárgycsoport az idegen nyelvé volt, s 5 általános műveltségbeli tantárgyat (történelem, földrajz, jogi és államtudományi ismeretek, nemzetgazdaságtan, társadalmi ismeretek) tanulmánycsoporton kívülinek nevezték. A tanulmánycsoportok vezetői figyelték a tananyag teljesítését, a tanulmányi előrehaladást, tájékoztatták a Ludovika parancsnokát a szükséges esetekben, s javaslatokat tettek a változtatásokra. A tantárgyak mindegyikéhez rendkívül részletes tantervi iránymutatások tartoztak, amelyek tantárgyanként felölelték a tancélt, az évfolyamonkénti tananyagot, a heti tanóraszámot, valamint a tantárgy tanításához fűzött megjegyzéseket. Ez utóbbiak kiterjedtek arra, hogy az adott tárgy mely másik tantárggyal párhuzamosan oktandó, milyen példák alapján, illetve arra, hogy a lényegét milyen mélységig kell kiemelni.

Egy napra 3, 4 vagy 5 elméleti óra jutott, a többi gyakorlati jellegű tanóra volt; összesen napi 6 vagy 7 óra szerepelt az akadémisták órarendjében. Hetente 36–37 óra volt a téli, 40–42 óra a nyári félévben; ebből 11–12 a téli, 17–19 a nyári félévben gyakorlati kiképzés és testgyakorlat. Az elméleti órák aránya csökkent az előző tantervhez képest, a gyakorlati óráké nőtt. Ennek a váltásnak a lehetősége az elméleti és a gyakorlati időszak arányainak megváltozásában, valamint a képzés időtartamának 4 évre való növelésében rejlett. Az elméleti időszak ugyanis nem június 15-én ért véget, mint korábban, hanem május 27-én, s nem egy 10 napos sportidőszak után, június 26-án kezdődött a „kihelyezés”, vagyis a gyakorlati időszak, hanem mintegy egy hónappal korábban, május 28-án. Az elméleti időszak alig kevesebb időt és óraszámot kapott az 1920-as tanterv szerint, mint a korábbi tantervek alapján, de a kevesebb több lett, mivel a korábbi 3 év helyett ezek az időtartamok és óraszámok 4 éven át voltak jelen egy akadémista képzésében. A gyakorlati időszak tartama és óraszámjai tekintetében eleve jelentős volt a korábbi tantervekhez képest a növekedés, különösen a gyalogság esetében, de a képzési időnek 3 év helyett 4 évre való emelése miatt a több még több lett. Összhangban állt ez azzal a gyakorlatiasságra törekvő szemlélettel, amelynek eredője az I. világháború elvesztéséből eredő tapasztalat volt.

Ezzel a tényezővel magyarázható számos új tantárgy bevezetése, illetve régen is oktatótt tantárgy magasabb óraszámú vagy belső átcsoportosítással való hangsúlyosabbá tétele. Az egyik legfontosabb tárgy e körben a csapatpedagógia és csapatszolgálat volt. (81) A 4 éves képzés alatt oktatóvá is képezték a leendő tiszteket. Ugyancsak új tantárgyak lettek a mennyiségtan és a fegyvertan az I. évfolyamon. E tárgyak létét részben a gyenge előképzettség, részben a II. évfolyam tehermentesítése indokolta, ugyanis a felsőbb mennyiségtan, illetve a fegyvertan, a technológia, a különleges harceszközök nevű tantárgyak elsajátítása biztos mennyiségtani tudást feltételezett. Új tárgy lett a tűzérismeret is a gyalogosok számára, s a sport rendkívüli fontosságát mutatta az e tárgyú tantárgyak óraszám-növekedése. A testnevelés fontossága nemcsak a katonai képzésben volt kitapintható. Az 1921:LIII. törvény rendelkezett az iskolai testnevelésről. Magyarország megcsönkített állapotából kiindulva indokolta a testben és lélekben meggyengült népek a testi nevelésre vonatkozó igényét: „Az államnak a nemzet sorsát az ifjúság nevelésével kell irányítani, s ebben a munkában az eddiginél sokkal nagyobb teret kell biztosítani a testnevelésnek.” A testnevelés így minden iskolában kötelező lett, s az iskolai testmozgást kiegészítette a leventemozgalomban való, 12–21 éves korig tartó részvételi kötelezettséggel. Ez a mozgalom a katonai jellegű gyakorlatozás keretein belül tudta biztosítani az egészséges testmozgásra vonatkozó igények kielégítését is. (82) A testnevelési törvény előkészítése már 1919-től napirenden volt. *Huszár Károly* kultuszminiszter az 1919 októberében megtartott minisztériumi értekezleten az ifjúság nemzeti neveléséről szólva kitért a katonai nevelésre és azzal összefüggésben az iskolai testnevelés szerepére is. Elutasította a nyílt katonáskodás bevezetését az iskolákban, de megfogalmazta a testmozgás tantervi beépítésére vonatkozó állami igényt. (83) A testmozgás intenzív kultuszát a későbbiekben is szem előtt tartotta a kultúrpolitika. *Kornis Gyula* 1928-ban a játék és a testedzés szerepéről, a katonai gyakorlatok nevelő és edző hatásáról írt. (84)

Nemcsak új tantárgyakat vezettek be, de a régi tantárgyakat is új néven nevezték meg. Az addigi fegyver- és löutasítás lövéstan és fegyverügy néven jelent meg az új tantervben, jelezve ezzel azt, hogy e tárgyat is tudományszaknak tartották.

A fentivel ellentétes folyamat is lezajlott. Egyes tantárgyakat, ismereteket elhagytak a tantervből. Az 1919/20-as ideiglenes tantervben jelen lévő gazdasági és ipari ismeretek elmaradt, a gazdasági és ipari munka nem kötelező tárgy lett, ugyanis ezeket az ismereteket elsősorban a főreáliskolai oktatás és nevelés körébe sorolta az új tanterv, s idő sem lett volna a hatékony oktatásukhoz. A katonai földrajz óraszámja csökkent, mert az I. világháborús tapasztalatokból azt következtették, hogy a haszna nem volt arányban a ráfordított idővel.

A tanterv egyaránt fontosnak tartotta az általános műveltség és a szakműveltség fejlesztését is, ám az általános műveltség fejlesztésére kevesebb órát szánt, hiszen az érettségi ekkor már a Ludovikára való felvétel feltétele volt. A szakműveltség fontossága mellett *Kornis Gyula* is szót emelt: az iskola „nem egyoldalú, rideg specialista mesterembert, hanem olyan egész embert nevel, aki emellett jó szakember is”. A régen értéknek számító univerzalitás, a humanista embereszmény helyett az egyéni sajátosságok kifejlesztését hangsúlyozta, hiszen számolni kellett a sajátos hivatásokra, a szakpályákra való nevelés követelményével. (85) Ez a nézet az 1920-as éveknek a differenciálva egységességre törvő szemléletével áll összefüggésben. A differenciálás a tartalomban jelentkezett: a gyakorlati és a nevelő jelleg által meghatározott, tudományos eredmények által is befolyásolt műveltségi anyag kiválasztásában, ennek az anyagnak a fokozatosságot és a koncentrációt szem előtt tartó elrendezésében, valamint egyes részeinek hangsúlyosabb mivoltában. Az egységesség – a „közös nemzeti műveltségi javakon” kívül – a tantárgyak közti tartalmi kapcsolatokban, a tantárgyak sajátosságait megőrző összefüggésekben jelent meg. E kettősség együttes jelenlétét és egymásra való hatását oktatáspolitikai, kultúr-filozófiai és pedagógiai érvek is indokolták. (86)

Különösen érdekesek az idegen nyelvek kiválasztásának irányelvei. A tanterv rögzítette, hogy ha még nem tud az akadémista németül, úgy a német nyelvet kellett tanulnia a rendelkezésre álló heti 3 idegen nyelvi órában. Egyébként lehetett más: angolt, franciát, olaszt is. A tanulandó idegen nyelvek köre – a kultúrfőlény gondolatának jegyében – nem pusztán a világnyelvekre terjedt ki, hanem a környező országok nyelveire is. Az úgynevezett nemzetiségi nyelvek tanulását (oláh, tót, horvát-szerb, cseh) szorgalmazták is a Ludovikán. A VKM 1925-ös költségvetési vitájában *Klebensberg Kunó* kijelentette, hogy „a magyar nemzetnek ma nagyobb szüksége van a modern nyelvek ... ismeretére, mint bármikor volt. (...) Ma az idegen nyelvek ismerete létkérdés ránk nézve.” *Klebensberg* elsősorban ugyan a német nyelv sikeres iskolai oktatására gondolt, de a többi nyelvet sem zárta ki a tanítás köréből, hozzárendelve a megoldandó problémához a tanárképzés és az egyedül eredményre vezető, de többletforrásokat igénylő kis csoportos foglalkozások kérdésköreit is. (87) A modern nyelvek ismerete a két világháború közti időszakban folyamatosan prioritást élvezett; 1943-ban *Szinyei Merse Jenő* kultuszminiszter kérte is az Országos Közoktatási Tanácsot, hogy fogalmazzanak meg egy olyan javaslatot, amely szerint egy nyugati és egy nemzetiségi nyelvet kelljen mindenkinek ismernie. (88)

Az idegen nyelveken kívül 1922–1925-ig (3 tanéven át) a téli félévekben magyar nyelvi irálytant is felvettek az oktatandó tárgyak sorába – a hiányos előképzettség miatt. Az akadémisták a nyelvek iránt élénk érdeklődést mutattak, a németet kivéve. Az érdeklődés természetesen nem volt elegendő egy-egy nyelv megtanulásához, mivel nem állt rendelkezésre elegendő idő a gyakorláshoz. Így csak az alapokat szerezhették meg: elemi szabályok ismeretét, a helyes kiejtést, a minimumszókincset. Kivételt csak egy-két akadémista képezett, 1930-ban például 6 fő tolmácsvizsgát tett. (89) A nyelvi képzés általános lehetőségei mögött a középiskolai nyelvoktatás sikertelensége húzódtott meg. A középiskolában a német nyelv tanulása volt kötelező, de a csekély és hiányos, gyakorlati értékkel alig bíró nyelvtudásra alig lehetett építeni. Hiszen sok akadémistának még az elméleti nyelvismeretei is, sőt még az anyanyelvi ismeretei is hiányosak voltak. Igaz azonban az is, hogy akik a főreáliskolákból érkeztek, azoknak a német és a francia nyelvi előképzettsége magasabb szintű volt, mint a polgári életből jöttek. Az olasz nyelv azok számára bizonyult könnyűnek, akik gimnáziumban végeztek, s ott latint tanultak. A német nyelv tanulásával kapcsolatos kudarcélmények oda vezettek, hogy főleg az angol nyelv tanulására jelentkeztek az akadémisták. A német nyelv iránti ellenszenv megszűntéről csak 1931-ben számolt be a Ludovika parancsnoka, s ez valószínűleg a szünidei ausztriai nyelvgyakorlások megszervezésének volt köszönhető. (90) Felvetette a parancsnok, hogy a nyelvtanítás problémáját szélesebb látószögből kellene kezelni. Ahogy az orvos, az ügyvéd, a bíró, a kereskedő, a pap is főiskolai tanulmányai után tanult nyelvet, úgy a tiszteket is a Ludovika utáni időszakban kellene kötelezni erre; például a százdosi kinevezés előtt legyen az egyik feltétel a nyelvvizsga megléte. Így a tisztképzés négy éve után mindenképpen folytatniuk kellene a nyelvtanulást. Ez összhangban állna azzal is, hogy a vezérkari tiszttől ezt amúgy is megkövetelik. (91)

Az első 4 éves ciklus lezárultával a tanulmánycsoportokban sor került a tanterv értékelésére. (92) Markánsabb szerepet kapott a pályaváltoztatás elősegítése. A Trianon utáni Magyarországon ugyanis kevesebb katonatisztre lett szükség, mint amennyi volt, és amennyit még képezni akartak. Így került sor arra, hogy megállapodást kötött a Ludovika a Műegyetemmel, hogy a végzett ludovikások a IV. évfolyam után az egyetem III. évfolyamán különbözeti vizsga nélkül folytathatják tanulmányaikat; a műszaki végzettségük általános mérnöki, a tüzérek gépészmérnöki szakon. Ez a magyarázata annak, hogy a műszaki és a tüzér tantárgyak közül többnek a tananyagát kiegészítették, átalakították, hogy a műegyetemi ismeretekhez segítséget nyújtsanak, noha ez katonai szempontból felesleges volt. A megállapodás háttérében állt az a szemlélet is, amelyet *Klebensberg Kunó* képviselt: felismerte az alapos szaktudás értékét, és nagy figyelmet

fordított a reáliák fejlesztésére is. (93) Először az 1925–1926-os tanévtől kerültek a már végzett akadémisták a Műegyetemre. (94) Ez a lehetőség önmagán túlmutató jelenség volt, hiszen először ismerte el egy állami felsőfokú tanintézmény főiskolai szintűnek, a saját egyetemi képesítésével azonosnak a Ludovika képzésének egy részét. A váltás mögött analógiaként ott állt a magyar közoktatás gerincét alkotó középiskolai modell: a gimnázium, a reáliskola és a reálgimnázium egyaránt képesített felsőfokú tanulmányok folytatására. (95) A változás másik fő iránya a gyakorlatiasabb oktatás felé való törekvés volt, egyfajta tanítási gyakorlatot vezettek be. Az volt a cél, hogy a felavatott hadnagyok azonnal használható alosztálytiszték legyenek, így amit a negyedéveseknek csapatszolgálat során alosztálytisztékként oktatniuk kellett, azt az 1924/25-ös tanévtől az első évfolyamosok számára – a tantárgy tanárának jelenlétében – elő kellett adniuk oktatókként vagy segédoktatókként.

A változások nem csökkentették az amúgy is túlszűfolt tananyagot (maga a szaktananyag sok volt, és ehhez járultak az általános műveltséghez kapcsolódó „egységes” ismeretek). Ez a sajátosság a magyar közoktatás egészére jellemző volt. Az 1924-es középiskolai törvény és az ehhez kapcsolódó 1927-es utasítások is a céllal ellenkező következménnyel: a túlterheléssel jártak. A túlterhelésből pedig három további következmény származott: a nevelőmunka elé akadály gördült; 12 éves korban iskola-, így pályaválasztásra kényszerült a diák; valamint számos műveltségterületnek nem volt tere. (96) A Ludovikán ezek a hátrányok csak tompítva jelentkeztek, mivel a pályaválasztás eleve adott volt, s az internátusi nevelés teret adott a nevelőmunka kiteljesítéséhez. Mindezek mellett 1927-től egyes tantárgyakat átcsoportosítottak, összevontak a túlszűfoltosság elkerülése és a gazdaságosabb időkihasználás céljából. Az 1926/1927-es tanév éves jelentésében ugyanis arról írt a Ludovika parancsnoka, hogy az óraszám több tantárgy (erődítés és várharc, műszaki ismeretek, mechanika, földmérőtan, hidépítéstan) esetében nem volt elegendő, ezért a tananyag bizonyos részei „nem voltak letárgyalhatók”. (97)

Az 1920-as években több új fegyvernem oktatása is megkezdődött a Ludovikán. Az eddigi négy fegyvernem (gyalogos, lovas, tüzér, műszaki) mellé hat új sorakozott fel: a kerékpáros, a fogatolt vonatos, a híradó, a folyami erő, a légierő és a határvadász. Az új fegyvernemek más tantervet, új óratervi struktúrát igényeltek. Az új fegyvernemi képzések oktatására a gyakorlathoz való alkalmazkodás miatt került sor, s az 1920-as évek végére a Ludovika parancsnoka még magasabbra tette a gyakorlati és a sportkiképzés mércéjét. A szemléleti változás mögött az az elképzelés állt, hogy a frissen végzett hadnagyok ne csak azonnal használható alosztálytiszték, szakaszparancsnokok legyenek, hanem szükség esetén alosztály-parancsnoki, segédtiszti teendőket is el tudjanak látni. Az új fegyvernemekhez kapcsolódó ismeretek, tantárgyak nem érintették a ludovikások széles tömegeit, évfolyamonként mintegy néhány tíz akadémistára vonatkoztak csak. Ezért az órarend összeállítása során az új fegy-

A nyelvi képzés általános lehetőségei mögött a középiskolai nyelvoktatás sikertelensége húzódott meg. A középiskolában a német nyelv tanulása volt kötelező, de a csekély és hiányos, gyakorlati értékkel alig bíró nyelvtudásra alig lehetett építeni. Hiszen sok akadémistának még az elméleti nyelvismeretei is, sőt még az anyanyelvi ismeretei is hiányosak voltak. Igaz azonban az is, hogy akik a főreáliskolákból érkeztek, azoknak a német és a francia nyelvi előképzettsége magasabb szintű volt, mint a polgári életből jöttek. Az olasz nyelv azok számára bizonyult könnyűnek, akik gimnáziumban végeztek, s ott latint tanultak. A német nyelv tanulásával kapcsolatos kudarcélmények oda vezettek, hogy főleg az angol nyelv tanulására jelentkeztek az akadémisták.

vernemek hallgatói a régi, jelentősebb létszámot érintő fegyvernemi osztályokba integrálódtak, s csak egyes szaktantárgyaikat tanulták külön (pl. a vonatosok a lovassággal, a híradósok a műszakiakkal együtt vettek részt a foglalkozások zömén). Ennek megfelelően a tanulmánycsoportok száma is gyarapodott: a gyalogság, a lovasság, a tüzérség, a műszakiak mellett a híradósok is önálló tanulmánycsoport keretein belül tevékenykedtek, s a vonatosok a lovasság tanulmánycsoportjába tartoztak bele. Természetesen megmaradt az általános és a nyelvi tanulmánycsoport is. Az új szemlélethez új tantervet készítettek, az 1928–1929-es tanévben már átmeneti tanterv szerint folyt az oktatás és a nevelés, 1929 őszétől kezdve pedig életbe lépett egy új tanterv. (98)

Az 1929-es tanterv egy 1929. július 29-én megjelent HM-rendelet alapján készült el: a rendelet a korszerű gépek, tűzgépek, harceszközök, műszaki és híradóeszközök használatában való alapos kiképzést írta elő, ezzel egyben a tisztképzés reformját rendelte el. (99) A rendelkezés indoklásában az szerepelt, hogy a frissen végzett tisztek, főként a gyalogos és a lovassági fegyvernemekben hadnagyi rendfokozatot szereztek nem rendelkeztek műszaki ismeretekkel, ez pedig gátolta a hadsereg korszerűbbé tételét. A műszaki ismeretekre irányuló nagyobb hangsúly mellett felvetődött a katonai és polgári műszaki kettős diploma gondolata is, részben a motiválás, részben a színvonal-emelés reménye miatt. (100) 1929 szeptemberének elejére megszületett az új tanterv (101), amelyet felmenő rendszerben kívántak bevezetni. A tanterv a fegyver- és csapatnemekből 3 szakcsoportot különített el annak alapján, hogy számukra hasonló jellegű képzéseket kellett adni. Így az I. szakcsoportba a gyalogság, a lovasság, a vonatosok, a páncéljárművesek és a gépkocsizók; a II. szakcsoportba a tüzérek, a légiő, a folyami erő és a híradósok; a III. szakcsoportba pedig a műszaki csapatok tartoztak. Az új tanterv az I–II. évfolyamon általános katonai képzést adott, elhagyva az előző tantervben még szereplő általános műveltségbeli tárgyak oktatását is (történelem, nemzetgazdaságtan, társadalmi ismeretek). Az I. évfolyamon gyalogsági, a II. évfolyamon tüzér és lovassági elemi gyakorlatok, vagyis szakismeretek kerültek sorra. Az elmélet oktatása szakcsoportonként történt, a gyakorlaté az általános gyalogsági ismeretek szerint, vagyis az általános katonai képzés az addigi egy év helyett két évre emelkedett, hogy a megfelelő műszaki ismereteket is megtanítsák az akadémistáknak. A III–IV. évfolyamon került sor a fegyvernemi szak kiképzésre, s a IV. évfolyamon oktatókká és vezetőkké is kiképezték a tisztjelölteket. Az elméleti képzés keretében a katonai tárgyak egyöntetűek voltak, a fegyvernemi ismeretek oktatása azonban fegyvernemenként más és más. A gyakorlatokat fegyver- és csapatnemenként szervezték meg.

Az óraterv csak mennyiségi váltásokat rögzített, a gyakorlati fogások súlykolására épült, a kialakult tanítási szokásokon nem változtattak. 1930 tavaszán a HM 9. osztálya a tanterv egyszerűsítését határozta el a tantárgyak összevonásával és az óraszámok csökkentésével. (102) Az 1930. április 9-én kelt miniszteri rendeletre a Ludovika parancsnoka 1930. május 15-én kelt levelében fejezte ki aggályait. Az elégtelen tanóraszámok mellett a tananyagok tervezett évfolyamelosztása ellen is véleményt formált például a gyalogsági fegyverismeret vagy a katonai iránytan és közigazgatási szolgálat esetében. Indoklásában a tömött tananyaggal és a bizonyos fokú átlátóképességet igénylő tárgyak esetében a kezdő akadémisták éretlenségével magyarázta álláspontját. Kifejezésre juttatta azt is, hogy „a ... jelen tanterv-tervezeten 4 tanéven át semminemű lényegbe vágó változás ne történjen”. A tantervek és az óraszámok addig tapasztalt gyors változása ugyanis lehetetlenné tette nemcsak a hosszú távú, de még a rövid távra szóló tervezést is: „Csak ez a 4 évig tartó megfigyelés adhat olyan eredményt, amikor határozottan ki lehet mondani, hogy a tanterven kell-e és miképpen (sic!) változtatni.” „Közepes-helyes elv melletti rendszeres munka helyesebb, mint jobbra törés miatt apróbb helyesbítésekkel megszákított munka.” (103) 1931. október 10-én kelt évi jelentésében ennél is határozottabban fogalmazott, biztosítékot akart „olyan meglepetések ellen, melyek a nevelést

és tanmenetet megzavarják”. (104) Ehhez hozzájárult az 1930-as óratervezés, amely szinte valamennyi elméleti tárgy óraszámát csökkentette.

A tanterv megváltoztathatatlanságának igénye azonban alulmaradt a HM terveivel szemben. 1932-ben új tantervet vezettek be, a tanintézeti képzést 3 évre csökkentették, de ezt megelőzően egy évet csapatszolgálatban kellett tölteniük a felvetteknek. A gondolat nem volt új. Már 1925-ben utasítást adott ki a honvédelmi miniszter arra, hogy az egy éves csapatszolgálat bevezetése érdekében tanulmányozni kell a hasonló európai képzésformákat. (105) Az összegző jelentésben, amely a német, cseh, osztrák, lengyel és angol tapasztalatokról számolt be, az alábbi megállapításokat terjesztették a miniszter elé:

– a tisztí rendfokozat elérése előtt (Csehországot kivéve) 6 hónaptól több évig terjedő csapatszolgálatot teljesítenek a tisztjelöltek;

– az elméleti és a gyakorlati oktatás egyszerre történik, ennek időtartama 12–33 hónap, gyakorlatias képzés túlsúlyára törekednek;

– a középiskolai végzettségűeket veszik fel, altisztek számára nem biztosítják a tisztképzést, a képzés után – főleg a tüzér és a műszaki tisztek számára – továbbképzéseket szerveznek.

A csapatszolgálat bevezetése ekkor elmaradt, de a gondolatot most újra felelevenítették, a tanterv még gyakorlatiasabbá tétele jegyében. Az intézményparancsnok évi jelentései alapján megállapítható, hogy a csapatparancsnokok folyamatosan küldtek a miniszteriumba jelentéseket, amelyekben azt írták le, hogy bár az elméleti oktatás célkitűzéseit megvalósítják a Ludovikán, a csapatok részére azonnal használható tisztek mégsem érkeznek onnan, mivel a frissen végzett hadnagyok gyakorlati ismeretei hiányosak. (106) Az új óratervezés összeállítása során ezért a két legfontosabb irányelv az volt, hogy a gyakorlati órák számát meg kellett növelni az elméleti időszakon belül is, illetve az, hogy az 1929-ben bevezetett, de nem egyértelműen gyakorlati ismereteket adó tárgyakat törölni kellett.

1931-től nem volt első évfolyam a Ludovikán, hanem a csapatnál teljesítettek szolgálatot a felvett tisztjelöltek. Az 1932-es óratervezés megfelelt annak az igénynek, amely miatt létrehozták: a gyakorlati képzés aránya az elméleti időszakban valóban megnőtt, kb. az 1929-es tanterv óraszámának 40 százalékával, s ezen kívül az egy év csapatszolgálat maga is gyakorlati képzést adott. A heti óraszámok is megnöttek, több lett 1932-től az akadémisták heti leterheltsége, noha sokkal nehezebben tanultak a II. évfolyam elején, mivel a csapatszolgálat alatt szellemi igénybevétel alig történt, s így megszerzett tudásuk sem volt egyöntetűen teljes értékű (pl. a tereptani ismeretek esetében sem). (107) A II. évfolyam nehézségei elsősorban a matematika és az ábrázoló mértan tanulmányában jelentkeztek. (108) A tantárgyak kiválasztása három szempontot tükrözött (109):

– a csapatnál való azonnali megfelelés elve alapján a gyakorlatias ismeretek előtérbe kerülését;

– a katonai műveltség növelését;

– az állami és a társadalmi eligazodási képesség megszerzését.

Ezeknek az elveknek megfelelően több tantárgyat elhagytak (vegytan, fizika és felsőbb mennyiségtan egyes fegyvernemek számára); más tantárgyakat bevezettek vagy új néven és tananyaggal átalakítottak (géptan, haditechnikai ismeretek, becsléstudományok oktatás).

A korábban bevezetett szakcsoportrendszer az 1931–1932-es tanévtől kezdve megszűnt, s visszaállt a tanulmánycsoporti rendszer: a gyalogos, a lovassági és a tüzér tanulmánycsoportok mellett a vezérkari helyett általános katonainak elnevezett, valamint a nyelvi tanulmánycsoportok is tovább működtek. (110)

Az intézményparancsnok 1933. július 15-én kelt levele (111) alapján megszületett a honvédelmi miniszteri rendelet (112), amelynek óratervezésről szóló része az alábbiakban foglalható össze: 42 óra helyett 40-re kell csökkenteni az elméleti időszak összóraszámát, s ezért számos tantárgy óraszámából egy-egy évfolyamon le kell csípni. E tárgyak: a fegyvertan, a tüzérismeret, a műszaki ismeret, a híradóismeret, a katonai ügyvitel és gaz-

dasági közigazgatás, a katonai egészségügyi ismeret, a lovaglás és hajtás, valamint a torna és a sport. A haditechnikai ismeretek és a harcászat óraszámait pedig úgy kellett átcsoportosítani, hogy az első évfolyam 3 órájából 1 órát a harmadik évfolyam már meg-lévő 1 órájához kellett tenni, azért, hogy az akadémisták tapasztalataik birtokában igényesebben tanulhassák e két fontos tantárgyat. Az ügyirály nevű tantárgy neve ekkortól katonai írásmód és ügyvitel lett, mivel ez a megnevezés nem volt mesterkélt, és a tárgy lényegét is jobban kifejezte.

A sokszori és sokféle változás nem csökkentette a leterheltséget, és nem vezetett az oktatás rendszerének megújulásához. Ezt még nem értékelték negatívan 1935-ben és 1936-ban. *Saad Ferenc* szerint a „háború óta több szervezetbeli és tantervi módosítás volt intézeteinkben, mint azelőtt 70 esztendő alatt”, de ez csak a katonai oktatás rugalmas alkalmazkodóképességét jelzi. (113) Az Országos Közoktatási Tanács 1936 VII. 10-én kelt jelentése négy oktatáspolitikus, Kornis Gyula, *Teleki Pál*, *Szily Kálmán* és *Tasnádi-Nagy András* véleményét tartalmazta. A katonai tanintézetek meglátogatása után a Ludovikáról rendkívül pozitívan nyilatkoztak. Kornis Gyula kiemelte, hogy szakműveltséget és általános műveltséget egyszerre szerezhetnek az akadémisták. Határozott és intelligens feleleteket hallott, önálló gondolkodást és magas szintű munkát. Teleki Pál szerint az időbeosztás „azt a benyomást kelti, hogy kissé túl vannak eröltetve, de a kinézés erre rácsafól”. „kedvező, jóleső benyomását” „a kiválasztás alaposágával” indokolja. Szily Kálmán rámutat a túlterhelésre: „Kissé aggályosnak látszik ... az előadásoknak, a gyakorlatoknak és foglalkoztatásoknak túlsúlyfóltsága, úgyhogy alig marad idő a kapott ismereteknek megemésztésére és nyugodt feldolgozására”. Tasnádi-Nagy András az idő nagyszerű kihasználását emeli ki, valamint azt, hogy a tanterv helyes mivolta a tantárgyak anyagának pontos körülhatárolásában, a „tananyagnak előre meghatározott kérdésekre foglalásában” érhető tetten. Negatívumként említi meg viszont a gondolkodásfejlesztéssel, az „ítélet élesítésével, frissebbé tételével” és a tudásfejlesztéssel kapcsolatos pedagógiai tevékenységet. (114)

Az 1930-as évek végétől kezdve már nem volt mód a rendes képzés folytatására, csak a tisztí utánpótlás volt a cél. A kiképzés csökkentésének tervét vetette fel *Farkas Ferenc*, akadémiaiparancsnok. Elképzelése szerint a 4 éves képzést 3 évesre, vagyis megelőző csapatotállat nélkülire csökkentették, s a gyorsított kiképzést úgy próbálták színvonal-esés nélkül megoldani, hogy a „fejtagító jellegű” tárgyakat eltörölték, az önképzőköri időkeretet csökkentették, s az egyes napok tanórarendjét is átalakították: hétfőn, szerdán és pénteken napi 9 óra elmélet volt, kedden és csütörtökön egész napos gyakorlat, a szombat pedig karbantartási nap volt. A „gyakorlatiasnak” nevezett oktatási rendszer első tanéve az 1937/1938-as volt. Főleg a téli félévben tanították azokat a tantárgyakat, amelyek elmélet-, s a tavaszi félévben azokat, amelyek gyakorlatigényesek voltak. Az elméleti képzés realisabb és teljesebb lett: a társadalomtudományi tárgyak eltörlése, a hadtörténelem és a katonai földrajz összevonása mellett egyes tantárgyak óraszámait (pl. tereptan, harcászat, gyakorlati szabályzat, műszaki oktatás stb.) úgy vonták össze, hogy fél-fél napot a terepen lehessen tölteni a tanításuk során. (115)

1938-ra Teleki Pál is megváltoztatta a véleményét a katonai oktatásról. Az anyagot soknak ítélte, s álláspontja szerint a tanárok bürokratikus aknamunkát folytattak: robotemberekként robotembereket neveltek. Javasolta a rugalmasságot, hiszen ennek alkalmazása még nem zárta volna ki azt, hogy valakiből jó katonatiszt legyen. (116)

A fenti elképzelések összhangban vannak a hivatalos magyar kultúrpolitika változásával: a közoktatás irányelveinek megváltozásáról az 1938-as tanterv és utasításai tanúskodnak. (117) Az oktatás három lényeges elemeként a dokumentumok az alábbiakat határozták meg:

- nevelőoktatást, amely nemzet- és jellemnevelésre épül;
- általános, egységes, nemzeti és komplex műveltséget; valamint

– az elvek és a célok gyakorlati megvalósítását.

A közoktatás számára rögzített elveket a Ludovika tantervében is alkalmazták, hiszen a korszak pedagógiai elképzelései is sürgették a változást. Ilyen elképzelések voltak: *Fináczy Ernő* „Didaktiká”-ja, *Imre Sándor* szociológiai alapozású „nemzetnevelés”-felfogása, *Prohászka Lajos* kultúrfilozófiai alapállású pedagógiája, valamint *Weszeley Ödönnek* a tantervekre is vonatkoztatott „kultúrértékek”-elmélete. (118) A sűrű változásokat nem üdvözölte valamennyi oktatási szakember. *Karácsony Sándor* a sokszori változás fő okát az oktatási rendszer nem kielégítő működésében látta, s ezért van „sűrű egymásutánban, minduntalan új meg új, sokszor egészen radikális beavatkozásra sürgős szükség”. (119)

A Ludovikán a II. világháború alatt növekedett a páncélos és a légvédelmi tüzér tantárgyak száma, pedig három év tananyagát két évre csökkentették. A feladat az egyszerűsítés, a korszerűsítés és a gyakorlat elméletfelettségének biztosítása lett. (120) Az első két háborús tanévben kiegészítő utasítások születtek a tantervhez, melyeket a Ludovika parancsnoka adott ki. (121) Ezek a kiegészítő utasítások a fenti elvek gyakorlati megvalósítását teszik lehetővé a Ludovikán. A két kiegészítő utasítás alap gondolata, hogy nem a Hadiakadémiára kell előkészíteni az akadémiát, hanem csapatélelet szerető tiszteket kell nevelni belőlük. Ez az elv kell hogy meghatározza a tantárgyak terjedelmét, és eszerint kell megállapítani a tananyagot is. A célszerűség, az elméleti eszmefuttatások és az elavult ismeretek helyett korszerű és lényeges tudnivalókat kell a tanítás során közvetíteni, s ezért a tananyagot az akadémiaparancsnokkal együtt kell megállapítani. Az oktatás és nevelés alapja a honvédelem szabályzata. Ebből mindazt tudni kell, ami a csapattiszt számára fontos, de mindattól meg kell fosztani a tananyagot, ami a csapatszolgálat során lényegtelen. Éppen ezért az általános műveltség (nívó) növelését szolgáló

anyag nem szerepelhet a részletes tantervben, legfeljebb a tanár ajándékként kaphatják meg az akadémiák. Mértéke sem megszabható, hiszen ez a tanár rátermettségétől, ügyességétől függ. A fentiek jegyében rövidítették a hadtörténelem tananyagát, beleillesztették a világháború friss hadműveleteit, csatáit. A gazdaszat és közigazgatási szolgálat nevű tantárgy nemcsak a békebeli, hanem a háborús viszonyokat is tárgyalta. Csökkent több tantárgy óraszámát is: a harcászati, a hadtörténelem, a hadseregszervezés, a tereptan, a műszaki ismeretek, a híradóismeret, a haditechnikák, a katonai írásmód és alosztályügyvitel, a gazdaszat és közigazgatási szolgálat. A cél az lett, hogy mindenkit minden tantárgyból jó közepes tudásúra képezzenek, és hogy mindenki csak azt tanulja, amire saját fegyvernemi szolgálata során a csapatnál szüksége lesz. Ehhez a kiegészítő utasítások rögzítették a rokon tárgyak összekapcsolásának szükségességét, valamint azt, hogy adott tananyag oktatására időben kerüljön sor, hogy a soron következő tananyagok más tantárgy tanítása során is elsajátíthatók legyenek. Ennek érdekében a tanári értekez-

A közoktatás számára rögzített elveket a Ludovika tantervében is alkalmazták, hiszen a korszak pedagógiai elképzelései is sürgették a változást. Ilyen elképzelések voltak: Fináczy Ernő „Didaktiká”-ja, Imre Sándor szociológiai alapozású „nemzetnevelés”-felfogása, Prohászka Lajos kultúrfilozófiai alapállású pedagógiája, valamint Weszeley Ödönnek a tantervekre is vonatkoztatott „kultúrértékek”-elmélete. A sűrű változásokat nem üdvözölte valamennyi oktatási szakember. Karácsony Sándor a sokszori változás fő okát az oktatási rendszer nem kielégítő működésében látta, s ezért van „sűrű egymásutánban, minduntalan új meg új, sokszor egészen radikális beavatkozásra sürgős szükség”.

leteken megtárgyalták, hogy a lemaradásokat milyen formában, mikor pótolják. (122) A hangsúly az alkalmazásra, a helyzetmegítélésre, az ideális megoldások tanítására került.

A két világháború között tehát a világnézeti – tartalmi – egységesülés figyelhető meg a Ludovika Akadémia tanterveiben, oktatásszervezési eljárásaiban. (123) A növekvő tudományos és pedagógiai szakszerűség mellett kimutatható a sűrű tantervváltoztatások sora, ami az oktatás hatékonyságát nem segítette elő. A herbartista-kármáni elvek szerint alakították ki az oktatás tartalmát, a korszak reformpedagógiai nézetei nem jelentek meg a katonatisztképzésben.

A Ludovika Akadémián az 1808-as év tervezete szerint egy olyan képzésforma indult volna meg, amely egyszerre felelt volna meg a katonai reáliskola, az akadémia és az egyetem követelményeinek. A katonai kiképzés mellett ugyanis a polgári pályákra is képzett volna az intézmény, de főként katonai szakismereteket közvetített volna, noha az előadásokon a polgári ifjúság számára is biztosítani akarták a részvételt. (124) Az 1872–1944-ig tartó időszakban ez a képzésforma nem alakult ki, hol közép-, hol felsőfokú képzést adott a Ludovika, s csak a katonai pályát választók számára biztosították a képzést. Lényegileg azonosság, de szemléletileg különbség mutatható ki a köz- és szakoktatásban megjelenő újabb és újabb szemléletekkel, mind a tananyagot, mind a művelődéspolitikai elveket tekintve. A műveltségi anyag egyre inkább a gyakorlatiasság felé csúszott, s ezt a képzés időtartamának és a tantárgyak számának gyakori csökkenése is befolyásolta. Sajnálatosan egy-egy tantervnek, óratervnek csak ritkán adatott meg az az esély, hogy végigtaníthassák egy teljes cikluson át, így a sok változtatás következtében nem alakulhattott ki teljes mértékben a képzés biztonsága. Ennek ellenére a katonatisztképzés elérte a célját, megkérdőjelezhető pedagógiai eljárással ugyan, de biztosította a tisztii utánpótlást a m. kir. honvédség számára.

Jegyzet

(1) 1872–1944/45 között működő, kezdetben gyalogsági, majd lovassági, később tüzérségi és az utolsó években gyorsfégyvernemi képzést adó tisztképző intézet, melyet a magyar történelemben fontos szerepet nem játszó Modenai (Esterházy) Mária Ludovika (1787–1816) királynéről, I. Ferenc harmadik feleségéről neveztek el. 1807-es házasságát követően, a pozsonyi országgyűlésen 1808-ban ajánlotta föl 50.000 Ft-nyi koronázási ajánldékát a magyar tisztképzés céljaira szolgáló intézet létrehozására. Az ezt rögzítő 1808.VII. tv.-t azonban nem hajtották végre, így az akadémia csak az 1872.XVI. tv. alapján nyitotta meg kapuit.

(2) Horánszky Nándor (1999): A tanulók adottságainak, sajátosságainak figyelembe vétele a polgári iskolai tantervekben (1868–1948). In: Ballér Endre – Horánszky Nándor (szerk): *Művelődéspolitikai és pedagógiai szempontok a hazai iskolatípusok tanterveiben (1868–1945)*. A tantervmélet forrásai 21. OKI, Budapest. (a továbbiakban: Tantervmélet 21.) 83–124.

(3) In: *Corpus Juris Hungarici CD-tár*. KJK Kerszöv, 2000. január 1. (a továbbiakban: CJH). Az 1922.X. törvény után a katonai képzést csak HM-rendeletekben szabályozták, új törvényt nem fogadtak el a parlament a Horthy-korszakban.

(4) Vö. Kelemen Elemér: Oktatáspolitikai és tantervpolitikai hangsúlyváltozások a magyarországi közoktatásban 1869–1945. In: *Tantervmélet 21.* (a továbbiakban: Kelemen), 206.

(5) Kéri Kálmán: *A m. kir. Honvéd Ludovika Akadémia története 1868–1920*. HL Tanulmánygyűjtemények I. 3019. sz.

(6) *A magyar kir. honvéd Ludovika Akadémia története*. (1930) Ludovika Akadémia, Budapest. 1003. (a továbbiakban: Monográfia), 358.

(7) Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Legfelsőbb elhatározások 1873. március 23.

(8) Kiss Ferenc (1869): *Elmélkedés a magyar katonai nevelés fölött tekintettel a Ludovicäumra*. Heckenast nyomda, Pest. 44.

(9) Ballér Endre (1996): *Tantervméletek Magyarországon a XIX–XX. században*. OKI, Budapest. (a továbbiakban: Tantervmélet 17.), 28–29. Kármán Mór (1969): *Válogatott pedagógiai művei*. Összeállította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Faludi Szilárd. Tankönyvkiadó, Budapest. 269.

(10) HL Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HM) 2096/eln. VII.-1873. sz. rendelet

(11) *Monográfia*, 380.

(12) Mészáros István (1991): *Magyar iskolatípusok 996–1990*. OPKM, Budapest. (a továbbiakban: Mészáros), 87., 112., valamint *A m. kir. honvédségi Ludovika Akadémia rendszerének s belső berendezésének tervezete*. (1872) Athenaeum, Pest. 78. (a továbbiakban: Tervezet)

- (13) Mann Miklós (1993): *Kulturpolitikuskor a dualizmus korában*. OPKM, Budapest. (a továbbiakban: Mann), 39–42.
- (14) Kelemen, 202.
- (15) 1868:XXX. törvény. In: CJH.
- (16) A honvéd (had)kerületek a m. kir. honvédség katonai közigazgatási egységei voltak. 1868-ban 6, 1871-ben további 1 kerület alakult. Vö. *Magyarország az I. világháborúban*. (2000) Lexikon A–Zs. Főszerkesztő Szijj Jolán. Petít Real Könyvkiadó, Budapest. 343.
- (17) In: Kéri.
- (18) *Monográfia*, 563.; valamint *A M. K. Honvédségi Ludovika Akadémia tisztképző és tiszt tanfolyamában előadott tárgyak vázlata*. (1873) Pfeifer, Budapest. 89.
- (19) *Monográfia*, 368.
- (20) Kápolnai P. István: A tisztek és altisztek elméleti kiképzésénél jelenleg követett rendszer. In: *Ludovica Akadémia Közlönye*. (1878) (a továbbiakban: LAK) (a továbbiakban: Kápolnai), 101.; valamint Pacor V.: Ausztria-Magyarország katonai nevelés-ügye és hiányainak következményei. In (1878): *LAK*, (a továbbiakban: Pacor), 203.
- (21) Kápolnai, 104–105.
- (22) Pacor, 227–228.
- (23) Uo. 219.
- (24) In: *Tervezet*.
- (25) HL HM 7171/el. I. – 1883. sz. rendelet ; 490/kt. – 1883. sz. In: HL V. 6. fond 8. doboz.
- (26) Kápolnai 107.
- (27) Fűrők István (1881): A tisztek foglalkoztatásáról. In: *LAK*, 872.
- (28) A m. kir. honvédségi Ludovika Akadémia új szervezete. (1883) LAK, 823–842.
- (29) Ballér Endre: A XIX. század végi gimnáziumi tanterveket megalapozó elméletek. In: *Tantervelmélet*, 17. 28–46.
- (30) Finácsy Ernő (1932): Herbart élete és pedagógiája. Dunántúl Pécsi Egyetemi K., Budapest. 21.; Herbart, Johann Friedrich (1932): Pedagógiai előadások vázlata. *Kisdednevelés*, 76–77.
- (31) Ziller, Tuisco (1865): *Grundlegung zur Lehre vom erziehenden Unterricht*. Pernitzsch, Leipzig. 203.
- (32) Rein, Wilhelm (1909): *Grundlagen der Pädagogik und Didaktik*. Quelle u. Meyer, Leipzig. 113–124.
- (33) Willmann, Otto (1935): *Didaktika*. Katholikus Középkolai Tanáregyesület, Budapest. 478.
- (34) Dörpfeld, Friedrich Wilhelm (1873): *Grundlinien einer Theorie des Lehrplans, zunächst der Volks- und Mittelschule*. Bertelsmann, Gütersloh. 95.
- (35) Spencer, Herbert (1875): *Értelmi, erkölcsi s testi nevelés*. Tóth ny., Nagykorós. 210.
- (36) Kármán Mór (1911): *Közoktatásügyi tanulmányok 2.*, Közoktatásunk múltja. Franklin, Budapest. 41.
- (37) In: CJH.
- (38) Vö. *Szervezeti szabályok a m. kir. honvédségi Ludovika Akadémia számára*. (1883) Légrády, Budapest. (a továbbiakban: 1883-as sz. sz.), 124.
- (39) Vö. Láner Gyula (1887): *Az osztrák-magyar hadsereg katonai nevelő- és képző intézetei, különös tekintettel a magyar állami alapítványi helyekre*. Bagó nyomda, Budapest. (a továbbiakban: Láner), 73., valamint Kasics Péter (1894): *Az osztrák-magyar hadsereg katonai nevelő- és képző intézetei, különös tekintettel a magyar állami alapítványi helyekre*. Grill, Budapest. (A továbbiakban: Kasics).
- (40) In: CJH.
- (41) Vö. Láner és Kasics i. m.
- (42) 1883-as sz. sz. 125–126., valamint HL V. 6. fond 328. osztályozási jegyzék.
- (43) Vö. 1883-as sz. sz.
- (44) *A m. kir. honvédségi Ludovika Akadémia új szervezete*. (1883) LAK, 839.
- (45) *Tanterv a m. kir. honvédségi Ludovika-Akadémia számára. Az 1895–6. tanévre*. (1895) Tervezet. Pesti nyomda, Budapest. 104. (a továbbiakban: 1895–96-os tanterv)
- (46) Mann Miklós (1987): *Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából*. Tankönyvkiadó, Budapest. 77–84.
- (47) 1895–96-os tanterv, valamint HL V. 6. fond 346. osztályozási jegyzék.
- (48) Vö. Klamarik János (1893): *A magyarországi középiskolák újabb szervezete történeti megvilágítással*. Budapest, Eggenberger. 357–366.
- (49) A tisztképző-intézet nevelő oktatásának alapelvei és a csapatszolgálat igényei. (1897) LAK, 799–805.
- (50) In: CJH.
- (51) Mann, 98.
- (52) 1898-as tanterv, valamint HL V. 6. fond 347. osztályozási jegyzék.
- (53) HL Honvéd főparancsnokság 2512/el. -1898.
- (54) *Monográfia*, 626.
- (55) Kasics, Láner i. m.
- (56) *Tanterv a m. kir. honvéd Ludovika Akadémia számára*. (1898) Tervezet. Pallas ny., Budapest.
- (57) HL HM 9956/el. 11.-1908. sz. rendelet, valamint HL V. 6. fond 356. osztályozási jegyzék.
- (58) HL Honvéd főparancsnokság 712/el. -1908. sz.
- (59) Uo.

- (60) Aggházy Kamill a Hadtörténeti Múzeum megalapítója. Szobra a múzeum udvarán áll, rajta Kamilként szerepel a neve – összhangban az aláírásával. A név említése azonban más esetekben – saját édesapja, Aggházy Károly írásmódjában is – hosszú l-lel szerepel. (Vö. HL V.6. fond 137. doboz.)
- (61) Aggházy Kamill (1906): A katonai kiképzés és a pedagógia. In: *LAK*, 647.
- (62) Vö. Pilch Jenő (1908): A katonai szellem ébresztése és fejlesztése. In: *Magyar Katonai Közlöny*, 5.
- (63) HL V. 6. fond 357., 358. osztályozási jegyzékek.
- (64) HL V. 6. fond 105. doboz, valamint 542, 546., 557. osztálylajstromok.
- (65) Mann Miklós (2002): *Budapest oktatásügye 1873–2000*. Önkonet, Budapest. 271.
- (66) *A felekezeti tantervek történeti alakulása. Felekezeti gimnáziumi tantervek*. (1991) A tantervelmélet forrásai 18. Összeállította és a bev. tanulmányt írta: Mészáros István. OPKM, Budapest. 5–26.
- (67) Horánszky Nándor (1981): Műveltség a polgári iskolai tantervekben. A műveltségre ható tényezők. In: *Műveltségfelfogások Magyarországon*. Szerk. Horánszky Nándor. A tantervelmélet forrásai 13. OPKM, Budapest. 57–85.
- (68) Klamarik János (1881): *A magyarországi középiskolák szervezete és eljárása*. Athenaeum ny., Budapest. 544.
- (69) Vö. Kelemen Elemér (2002): *Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a XIX–XX. századi Magyarországon*. OI – Új Mandátum Kiadó, Budapest. 100–110.
- (70) Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) V. 6. fond 105. doboz.
- (71) *A magyar kir. honvéd Ludovika Akadémia története*. (1930) Ludovika Akadémia, Budapest. 1003. (a továbbiakban: Monográfia), 777.
- (72) HL Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HM) 509130/el. 9-1920. sz. rendelet.
- (73) Monográfia 778.; valamint HL V. 6. fond 105. doboz.
- (74) HL V. 6. fond 105. doboz. (Egy-egy tantárgyhoz esetenként kétféle óraszám tartozik: pl. 6–11; ez a téli és a nyári félév eltérő órázámait jelöli.)
- (75) Ballér Endre (1996): *Tantervelméletek Magyarországon a XIX–XX. században*. OKI, Budapest. (a továbbiakban: Tantervelmélet 17.), 67–74.
- (76) Kornis Gyula (1924): Az új középiskolai tanterv. *Néptanítók Lapja*, 27–28. 4.
- (77) Finácz Ernő (1935): *Didaktika*. Stúdium, Budapest. 105.
- (78) HL V. 6. fond 105. doboz.
- (79) HL V. 6. fond 577–839. osztálylajstromok.
- (80) 1923. október 25-től vezérkari tanulmánycsoport helyett általános tanulmánycsoportra változott az elnevezés.
- (81) A tantárgy fontosságát jelzi, hogy 1925-ben megjelent a tankönyve is: Szinay Béla (1925): *Csapatpedagógia és csapatszolgálat*. Sajtóvállalat, Dorog. 183.
- (82) In: *Corpus Juris Hungarici CD-tár*. KJK Kerszöv, 2000. január 1. (a továbbiakban: CJH); valamint Heksch Ágnes (1970): Az ellenforradalmi korszak testnevelési koncepciójának kialakulása (1919–1921). In: *Neveléstörténeti tanulmányok*. Szerk. Köte Sándor. A Magyar Pedagógiai Társaság kiadványai 7., Budapest. 366–370.
- (83) Mann Miklós (1997): *Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között*. OPKM, Budapest. (a továbbiakban: Mann M.), 155.
- (84) Kornis Gyula (1928–1929): Az angol középiskolák. *Magyar Szemle*, XII. I. 1–16.
- (85) Kornis Gyula (1921): *Kultúrpolitikánk irányelvei*. A Magyar Középiskolai Tanárok Nemzeti Szövetsége, Budapest. 10–11. és 27–28.
- (86) Ballér Endre: Tantervelméleti megközelítések a két világháború közötti magyarországi gimnáziumi tantervekben. In: *A tantervelmélet forrásai 21.*, 125–162. (a továbbiakban: Ballér)
- (87) Klebelsberg Kunó beszéde a VKM 1925-ös költségvetési vitájában. (1990) In: *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai 1917–1932*. Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Glatz Ferenc. Európa, Budapest. 585.; valamint *Oktatáspolitikusok és koncepciók a XX. században*. (2003) Szerkesztette: Mann Miklós. Önkonet, Budapest. 38–39.
- (88) Szinyei Merse Jenő 1943. december 4-i beszéde. (1943) In: *Néptanítók Lapja*, 24. 1004–1006.
- (89) Évi jelentések 1929–1930. tanév. In: HL V. 6. fond 233. doboz.
- (90) Évi jelentések 1930–1931. tanév. In: HL V. 6. fond 233. doboz.
- (91) Évi jelentések 1926–1927., 1929–1930., 1930–1931. tanévek. In: HL V. 6. fond 233. doboz.
- (92) HL V. 6. fond 105. doboz.
- (93) Mann M. 28–31.
- (94) *Monográfia*, 788.
- (95) Mann M. 39., 63.
- (96) Ballér 141.
- (97) Évi jelentések 1926–1927. tanév. In: HL, V. 6. fond 233. doboz.
- (98) *Monográfia*, 788–789.
- (99) HL HM 105037/el. 9. – 1929. sz. rendelet.

- (100) Szilárd István (1995): A tisztképzés fejlődésének főbb jellemzői az elmúlt hét évtizedben. In: *A katonai felsőoktatás korszerűsítése*. Szerk. Szabó János, Holló József, Czékus János. Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Budapest. 111–136.
- (101) HL HM 111101/eln. 9. – 1929. sz. rendelet, valamint HL V. 6. fond 42. doboz: 1453/I. Kt.-1929. sz. irat.
- (102) HL HM 105929/eln. 9. – 1930. sz. rendelet.
- (103) HL V. 6. fond 107. doboz.
- (104) HL V. 6. fond 48. doboz.
- (105) HL V. 6. fond 36. doboz.
- (106) HL V. 6. fond 233. doboz.
- (107) Évi jelentések 1932–1933. év. HL V. 6. fond 233. doboz.
- (108) Évi jelentések 1934–1935. év. HL V. 6. fond 233. doboz.
- (109) HL V. 6. fond 106. doboz.
- (110) A műszaki és a híradó tanulmánycsoportok a Ludovika II. főcsoportjában folytatták tovább munkájukat.
- (111) HL V. 6. fond 108. doboz.
- (112) HL HM 3590/kt. 9 – 1933. sz. és 3784/kt. 9. – 1933. sz. rendeletek.
- (113) Saád Ferenc (1935): Pedagógiai problémák a Ludovika Akadémián. *Magyar Katonai Szemle*, I. 75–80.
- (114) HL Tanulmánygyűjtemények I. 2603. sz.
- (115) *A magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története (1830–1945)*. I–II. kötet. Szerk. Rada Tibor. Calgary – Budapest, 320.
- (116) Kőszegi László (1938): Jobb közoktatást, egészségesebb műizlést (sic!), harcrakész honvédelem jegyében. Stádium, Budapest. 145.
- (117) VKM 109646/ IX.-1938. sz. rendelet. In: CJH.
- (118) Ballér, 144–151.
- (119) Uo. 142.
- (120) LA története 344.
- (121) Kiegészítő utasítás a tantervhez 1939–1940. és Kiegészítő utasítás a tantervhez 1940 1941. HL V. 6. fond 111. doboz.
- (122) Tanári értekezleti jegyzőkönyv, 1941. május 13. – HL V. 6. fond 105. doboz.
- (123) Vö. Kelemen Elemér (2002): *Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a XIX–XX. századi Magyarországon*. OI – Új Mandátum Kiadó, Budapest. 120.
- (124) A m. kir. honvédségi Ludovika Akadémia új szervezete. (1883) LAK, 825.

A Kortárs Kiadó könyveiből